

1980|5

Idős Váci Mihályné
önéletírása
A palóc
házépítő hagyomány
Népdalszövegek
a Vidróczki-dallamra

Özveg népdalok

Agócs Sándor,
Csikász István,
Dénes György,
Fábián István,
Szepesi József,
Trizna István, Veres János,
Zelei Miklós versei,
Hatvani Dániel prózai írása

Gondolatok
a mai szovjet drámáról

PALÓCFÖLD

„Töprenghet az olvasó: mi ez — önéletrajz, dokumentum, irodalomtörténeti adalék egy költői életműhöz? Hiszen túlságosan is egyszerű és egyedi ez a dokumentum —, s az árvácák nem szokták magukat »kartotékozni«, őket a hivatal tartja számon, mint cselédet, s mint leendő katonák szülőanyját, esetleg szépírók öltöztetik napsugárba törekeny lényüket, hogy megkarcolják a nyájas olvasók kérges szívét az »édesannás« és »csörös« történetekkel. De nem is háttértörténet ez az írás a Váci-életműhöz; annál önzetlenebb, őszintébb, szerényebb... Testamentum inkább ez az írás, örökség-hagyás: mindenki példát és okulást jussolhat belőle.”

(Ördögh Szilveszter: Idős Váci Mihályné önéletrajza)

„Akkor télen egész jól megvoltunk. Főztünk tengerit, hol mákkal, hol csak simán cukorral, volt káposzta, volt krumpli is, tengeridara is hagymás zsírral, vagy tejjel. Anyám dolgozni járt tehetősebb házakhoz, nem pénzt, inkább élelmiszert kapott mindig. Itt már jobb volt nekünk, nyugodtan éltünk. Én már kilencéves voltam, de anyám itt sem íratott be az iskolába, mert nékem kellett a gyerekeket gondozni, nékem kellett csinálni, hiába könyörögtem anyámnak, a válasz mindig az volt: kislányom, neked nem lehet elmenni, terád itthon nagy szükség van... majd veszek neked könyvet, palatáblát, és te itthon is tanulhatsz.”

(Idős Váci Mihályné: Legyen munkáton áldás!)

„Az elmúlt évek családi ház-tervpályázatai — köztük a Borsod megyei is, amelynek győztes terveiről szó lesz — lényegében kudarcra ítéltettek, hiszen a népi motívumok szorgos megidézésével készült épülettervek eredményeztek, és nem adtak életmódváltókat, várható életmódváltásokra tervezett térrendszer- és működési modelleket. A tervek jelezték, hogy a jelen építészkoztudata a takaré-, a minimummegoldások sablonjába ragadt. Mind a történelmi hagyományokhoz, mind a jelen és jövő tér- és berendezésszükségleteihez való ilyen viszonyulás ma még általánosan jellemző. A rövid távú adottságokon, a közelmúlt hagyományán, a jelen pillanaton csüngve azonban lehetetlen meghatározni a társadalmi emberi élet gazdagságát kibontakoztató utakat.”

(Közeghy Attila: A palóc házépítő hagyomány)

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Az 1980. évi múzeumi és műemléki hónap országos nyitó eseményeként október 3-án került sor a Salgótarjánban felépült új múzeum épületének és kiállításainak átadására, valamint névadó ünnepségére, melynek keretében Brutyó János országgyűlési képviselő mondott ünnepi beszédet. A Nógrádi Sándorról elnevezett múzeum Munkásélet Nógrádban a XIX—XX. században, Nógrádi képzőművészek, A salgótarjáni üveg című kiállításai a megnyitás napjától, hétfő kivételével, naponta várják az érdeklődőket.

Az ünnepi esemény alkalmából Fekete Nándor, Salgótarján város Tanácsának elnöke a Pro Urbe kitüntetést adta át dr. Boros Sándornak, az MSZMP KB osztályvezető-helyettesének; Devcsics Miklós, Nógrád megye Tanácsának elnöke a megyei tanács vb által alapított Madách-díjat adományozta dr. Horváth Istvánnak, a megyei múzeumok igazgatójának.

*

Az ebben az évben olvasóink elé került Ébresztő idő című antológiát követően szerkesztőségünk — a Palócföld Könyvek-sorozat újabb köteteként — önálló szerzői munkák évenkénti megjelentetését tervezi. Az örvendetesen nagy számban beérkezett pályamunkákat folyamatosan minősítjük.

*

Negyedik számunk 15—19. oldalán közöltük Onagy Zoltán: A Didergő Király aratásban című prózai munkáját, mely elől, sajnálatos módon, elmaradt a szerző neve. A (tartalomjegyzék alapján ugyan pótolható) hiányért Onagy Zoltán szerzőnkől és olvasóinktól ezúton kérünk elnézést.

Kiss Aurél (1942–1980)

Középiskolai tanárként került Békésből Nógrádba, hozva szegedi egyetemi éveiben megérlett hitét, mely politikai pályára vezérelte, s táplálta benne egyszerűségi az elmélyült tudományos igényű kutatómunkára szólító igényt, s az frotté szó iránti mindenkor felelősséget.

Rangos része volt abban, hogy a Palócföld 1973-tól, megújulva, kéthavonként megjelenő társadalompolitikai, irodalmi, művészeti folyóirat formájában juthatott el az olvasókhoz; a személyes teherbírás határait sem tekintő hevülettel gyakorolt hivatása mellett, közfigyelmet keltő politikai publicisztikai, irodalomtörténeti és kritikai munkáival jelezte sokoldalú felkészültségét és nyitott személyiségét; és éveken át vállalta folyóiratunk leginkább munkáigényes rovatának istápolását mindaddig, míg ambíciói tovább nem szőlították — 1978-ban megkezdte tanulmányait az SZKP társadalomtudományi akadémiáján.

Moszkvából hazaérkeztekör mindig felcsöngött szerkesztőségünkben a telefon: jelentkezett, érkezett, sosem rövid lélegzetű beszélgetéseinkhez friss tapasztalásait, híreit hozta, s a Szovjetunióban is újdonszámba menő könyveket, megszívelendő inspirációkat. És mint legutóbb is, saját írást, azzal a kéréssel, hogy szeretné még visszautazása előtt „megolvasni” a szerzői levonatot, hogy nyomtatott formában látva viszont meggondolásait, újól ellenőrizhesse azok igazságértékét.

Azután elutazott. Nehéz szívvel engedjük útnak, mert tudtuk, felelősségtudata fizikai teljesítőképességének határai közelében mozgósítja energiáit.

Szeptember közepe táján — e lapszámunk 26. oldalán megjelenő cikke levonátának kézhezvétele előtt — érkezett a megrendítő hír: Kiss Aurél Moszkvában tragikus hirtelenséggel elhunyt. Itt közölt munkájának gondozását, már visszavonhatatlan távollétében, szerkesztőségünk vállalta.

Kiss Aurél személyében — eddigi munkássága által igazoltan — reményteljes munkatársat, szerzőt, barátot veszítettünk.

Emlékét így őrizzük meg.

Palócföld Szerkesztősége

1980|5

- 3 Idős Váci Mihályné: Legyen munkákon áldás!
 - 4 Ördögh Szilveszter: Idős Váci Mihályné önéletírása
 - 11 Zalán Tibor: Kék cserepek — Üzbeisztán
-
- 13 Mándoky Kongur István: Özbek népdalok
 - 13 Özbek népdalok (Szöllösi Zoltán fordítása)
 - 14 Hatvani Dániel: Bűdös hús
 - 17 Agócs Sándor: Útvesztő, Ének a köszörűkőhöz
 - 17 Trizna István: Zsánerkép
 - 18 Fábrián István: Kagyló
 - 18 Zelei Miklós: Szelídítsétek meg a fridzsidereket
 - 18 Szepesi József: Négykupicás riport
 - 19 Veres János: Azért születtem
 - 19 Csikász István: Fák
 - 20 Dénes György: Csorbul a szó, az emlék, Jéghegynyí létben, Metamorfózis, Széthulló barátság
-
- 22 Horváth Lajos: Kelet-európai kerülő
 - 23 Kőszeghy Attila: A palóc házépítő hagyomány
 - 24 Nagy Zoltán: Népdalszövegek a Vidróczki-dallamra
-
- 26 Gondolatok a mai szovjet drámáról (Kiss Aurél)
 - 28 Kertész Ákos: Kasperek (D. Rácz István)
 - 29 A „cinizmus” és az „íronia” védelmében (Könczöl Csaba)

*

A címlapon és borítókon Czinke Ferenc rajzai idős Váci Mihályné önéletírásához, a belső oldalakon a somoskőújfalui gyermekrajzszakkör illusztrációját József Attila verseihez. (Fotó: Buda László.)

PALÓCFÖLD

TÁRSADALOMPOLITIKAI IRODALMI MŰVESZETI FOLYÓIRAT

A NÓGRÁD MEGYEI TANÁCS MŰVELŐDÉSUGYI OSZTÁLYÁNAK LAPJA
Főszerkesztő: Végh Miklós. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-386. Kladja a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Bálint Tamás igazgató. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben, és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI, Budapest, V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámmal. Egyes szám ára 10 Ft, előfizetési díj fél évre 30, egy évre 60 Ft. Megjelenik kéthavonta. Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

INDEX: 25 952
ISSN 0555-8867
80.18023 N. S. 1200 db

Özbec népdalok

A török nyelvű özbec nép ma legnagyobb számban (közel 21 millió lélek) a Szovjetunióban, elsősorban az Amu-Darja és Szír-Darja folyók között fekvő Özbekisztánban és a szomszédos közép-ázsiai köztársaságokban, így Kazakisztán déli, Türkmenisztán északi, északkeleti, Kirgizisztán és Tadzsikisztán nyugati részén, továbbá az Oroszországi Föderatív SZSZK és az Ukrajnai SZSZK területén, kisebb számban pedig (kb. másfél millió lélek) Afganisztán északi és Kína északnyugati területein él.

Ez a 12 milliót meghaladó lélekszámú közép-ázsiai török népsaját magát özbeknek mondja, s ez az elnevezés minden valószínűség szerint az Arany Sereg (Altin Orda) egyik nevezetes kánjának, a XIV. század első felében (1312–1340) uralkodott Özbek kánnak (teljes nevén Szultán Muhammed Özbek kán) nevéből származik. Özbek kán uralkodása idején az Arany Sereg állama — különösen annak keleti, közép-ázsiai területe — ismét erőteljes fejlődésnek indult, gazdasági és politikai tekintetben megerősödött, hatalma megnőtt és kulturális téren is jelentős eredményeket ért el. (Többek között Özbek kán nevéhez fűződik az Arany Sereg egész területén — tehát a Krim-félszigettől Közép-Ázsiáig terjedő területen — az iszlámnak államvallássá tétele.) Az addig saját törzsi vagy nemzetségi keretek között egyenrangú társakként egymás mellett élvén korábbi népvnevüket használó (Kipcsak, Dzsalaír, Kangli, Katagán, Keneges, Mangit, Kiljat, Najman, Kongrat stb.) különféle török népek és népcsoportok egységes néppé, illetőleg nemzetté válásának folyamata éppen Özbek kán uralma alatt, nem kis részben az ő szervező tevékenysége folytán kezdődött el, ennek emlékét őrzi a nevéből keletkezett özbec elnevezés.

Az özbec nép és nyelv lényegében csak az Arany Sereg államának széthullását követő időkben, kb. a XV–XVI. században alakult ki. A Közép-Ázsiát a népvándorlást megelőző idők óta lakó különböző iráni eredetű népcsoportokhoz (szkíta, szaka, masszagéta, szogd, horezmi stb.) az 1. sz. I. évezred elején, de különösen a VI. század második felétől, vagyis a Türk Birodalom virágzásának kezdetétől fogva nagy számban török eredetű nomád állattenyésztő népek: csatlakoztak. E nomád török törzseknek és nemzetségeknek a Szír-Darja és Amu-Darja vidékére való folyamatos költözése a későbbi századok során még nagyobb méreteket öltött, úgyhogy a XI–XII. századra Közép-Ázsiát már túlnyomó többségben török népek (karlukok, kipcsakok, oguzok stb.) lakták. A XIII. századi mongol hódítás során több belső-ázsiai eredetű török — és részben mongol — népcsoportok érkeztek ide, akik Akszak Temír (Timur Lenk) és unokája, Ulugbek uralkodása alatt — a XIV. század második felétől a XV. század első feléig véglegesen e területek vezető etnikai elemévé váltak. Mindezen török népek és népcsoportok valamennyi mai közép-ázsiai török nép közös őseinek számítanak, de az özbec nép kialakulásában — és a vele szomszédos többi török néptől (kazakoktól, karakalpakoktól, kirgizektől, türkménektől) való elkülönülésében — mégis a legnagyobb szerepet a Kun Pusztáról (Dest-i Kipcsak) a mai Özbekisztán dús fűvű legelőire, termékeny folyó völgyeibe és oázisaiba Sajbáni kán által a XV. században telepített, a még Özbek kán megszerzte és egyre inkább egységesülő nomád „özbec” törzsek játszották. Az Arany Sereg bukása után Közép-Ázsiában jó ideig a Sajbáni kán alapította dinasztia uralkodott, majd hatalmuk megszűntével a Buharai és a Hivai Kánság, a XVIII. század elején pedig a Kokandi Kánság alakult

meg. A XIX. század derekán kezdődött meg e területek orosz gyarmatosítása. Az erőszakos orosz terjeszkedés ellen az özbec nép többször is felkelt, de végül is a cári seregek a legutolsó felkelést is levervén, 1876-ban mindhárom kánságot Türkisztáni Főkormányzóság néven Oroszországhoz csatolták. 1918-ban megalakult a Türkisztáni Autonóm SZK, majd 1924-ben — egyes területek leválasztásával — a mai határaival is ismert Özbec SZSZK. Özbekisztán Közép-Ázsia legfejlettebb ipari, és a Szovjetunió legnagyobb gyapottermelő köztársasága. Egykori virágzó építészetének leghíresebb emlékei ma is állnak Szamarikandban, Buharában, Hivában, Urgencsben, Horezmben.

Az özbec nyelv a török nyelvek délkeleti csoportjába tartozik, más néven „keleti török”-nek vagy „keleti türk”-nek, illetőleg „türki”-nek is mondják a szakemberek az e csoportba tartozó nyelveket. Az özbec nyelv kialakulása — csakúgy, mint az özbec nép etnogenezise is — bonyolult, több évszázados folyamat eredménye, amelynek során több elemmel kell számolnunk. Közülük legfontosabbak a tulajdonképpeni keleti török nyelvjárások (vagyis az Özbekisztán földjére érkező legrésze török népek nyelvjárásai), továbbá a kipcsak (kun) és az oguz (uz) nyelvjárások (ez utóbbiak szintén egy-egy későbbi korban érkezett török népcsoportok nyelvjárásai). Mindezen nyelvjárások egymással keveredtek, melyekre még igen nagy hatással volt a XIV–XIX. században élt, de főleg a Timur Lenk és utódai (XIV–XV. század), továbbá Sajbáni és utódai (XVI. század) uralma idején virágzott csagatáj irodalmi nyelv, sőt sokan e leginkább a törökség egyik legnagyobb klasszikus költőjének, Nevátnak (1441–1501) és az ugyancsak a török irodalom legkiválóbbjával közbe tartozó Báburnak (1483–1530) műveiből ismert irodalmi nyelvet egyenesen „ő-özbec” irodalmi nyelvnek is nevezik, tehát a csagatáj nyelvet az özbec közvetlen előzményének tartják. (A törökségen belül egyébként egyedülálló az özbec nyelvnek iráni hatásra kialakult jellegzetes „palócos” hangzása, vagyis az a jelenség, amikor az özbec a többi török nyelv bizonyos a hangjai helyén hosszú, ajkakkerekítéses a — „palócos” a! — hangot ejt.)

Az özbec történelem, kultúra és nyelv különös érdeklődésünkre tart számot, hiszen az özbec és a magyar nép között a történelem folyamán közvetlen kapcsolatok is létrejöttek. Itt elég csak az Árpádok korában Magyarországra települt közép-ázsiai (horezmi) eredetű izmaelita (mohamedán) kálizokra (emléküket a káliz népnévben kívül a Kálóz, Kálóc, Kálic, Kaász stb. személy- és helynevek őrzik), Aba Sámuel király, továbbá a böszörmények „mohamedánok, muzulmánok” — legalábbis egy részének — közép-ázsiai eredetére utalnunk, vagy az azok (oguzok) és a kunok (kipcsakok) népére, akiknek keleten maradt törzsel az özbec nép kialakulásában vettek részt, nyugati törzsei pedig a Tisza–Duna síkságára költözve, a magyarságot erősítették és gazdagították jelentős mértékben. Ennek köszönhetően még ma is sok a közös vonás, így a kun lakta Alföld szokásainak, hagyományainak, népköltészetének, népművészetének, nyelvjárási szokásainak számos eleme egyezik az özbec népi műveltség megfelelő elemeivel. De Vámbéry Arminről, a világhírű Ázsia-utazóról és neves turkológusról sem szabad megfeledkeznünk, aki Özbekisztán földjét keresztül-kasul bejárva, remek és páratlan értékű utalásokat, néprajzi, népköltészeti, nyelvészeti feljegyzéseket hagyott ránk, s akinek neve ma is ismerősen hangzik minden özbec ember számára.

Alább következő válogatásunkban népdalok tolmácsolásával az özbec népköltészet szépséges világába kívánjuk elkalauzolni a kedves olvasót.

Mándoky Kongur István

Arany gyűrű gyémánt kövü,
ezüst gyűrű rubint kövü,
nézd az én szép kedvesemet,
sötétbarna szemöldökü.

★

Arany gyűrű igazgyönggyel
fehér ujjadra illene,
ha van hozzád hasonló más,
csak réten a fülemüle.

★

A kertemben sétáltam,
sok rózsabimbót láttam,
hej, mint annyi más legény,
én is érted vágyódtam.

★

Arany gyűrű ujjamon,
jobbra-balra forgatom,
véled találkozni még
lesz-e vajon alkalom?

★

Arany gyűrű is elpattan —
ezüsttel megforrasztottam,
téged látva meggyógyultam,
pedig halálomon voltam.

★

Fának gyümölcse lehullik,
ágát vissza nem hajtja,
boldogságod is elmúlik,
szíved bánat szakasztja.

★

Ezen a fán sok az alma,
szép leányban sok a csalfa,
a szép leány azért csalfa,
mert a legény azt akarja.

★

Ezen a fán, édesem,
két alma van összesen,
hogya megcsókollak én,
ne késlekedjél te sem.

★

Házad előtt vízmedence,
rózsa nézi magát benne.

szépségeddel ne kérkedjél,
szerelmemet ne becsüld le.

★

Házad előtt zöld fű sarjadt,
ne hagyj, hogy azon járjanak,
egyik elmegy, másik megjön,
vigyázz, nehogy megszóljának.

★

Sárga kandalaki dinnye,
deszkapu repedése —
tizenötévesen özvegy
Kamcsibek szép felesége.

★

Ház eleje magas, rangos,
minden leány büszke, gangos,
minden leány büszke, gangos,
melle mindegyiknek dombos.

★

Kertes a házam eleje,
harmatos reggel a gyepe,
szomszédomban szép lány lakik,
éppen énhozzám illene.

(ÜZBEG NÉPDALOK)

Piros alma de édes,
ezen a fán kevés lesz,
a kedvesed, ha szereted,
akkor magad ne kéresd.

☆

Magas égnek fellege,
széles mező ménese —
vizet kérek, pálinkát ad
az akszui menyecske.

☆

Bulungur felé az úton
törött ágú fűzfa van,
szakálltalan ifjú arcán
harapástól mély seb van.

☆

Bulungur felé az úton
selyem zsebkendőt leltem,
ne higgyjétek, hogy leltem,
egy aranypénzen vettem.

☆

Bulungur felé az úton
a karaván lassan halad,
nem jössz, hiába hívtalak,
egyre csak kéreted magad.

☆

Ki az a legény amoda?
hátas lova szép sárga,
szívem megbolondította
tizennégyéves lányka.

☆

Hegyes Hindosztánban jártam,
de sok hágóján áthágtam,
átkeltem Narin vizén is,
ülök itthon Fergánában.

☆

Nincsen apám énnekem,
nincsen anyám énnekem,
árvaságom nyomorúság,
vagyok én testvértelen.

☆

Megszülettem, hogy meghaljak,
nehéz földdel betakarnak,

nem tudok onnan felállni,
bármennyire is akarjak.

☆

Rózsa voltam, hervadtam,
érte majdnem meghaltam,
te, galambom, tüzes vagy,
ilyen legényt akartam.

☆

Sok virágom kinyíljon,
illata hozzád szálljon,
aki szerelemtől szól,
az csad dalolva szóljon.

☆

Utcátokban, ha járok,
magas fák közt megállok,
hosszú hajával köti
lány a legényt magához.

☆

Víz hullámozó folyása,
hónak fehér hullása,
a kedvesnek két karja
bölcös lassú ringása.

Fordította: Szöllösi Zoltán

Hatvani Dániel

Büdös hús

Mami a zöldségeskertből jövet, kezében három fej salátával becsoszogott a verandára, tekintete egy pillanatra elmélázott a vízi-pálmák és aszparáguszok sokaságán, majd kissé meggörbülve benyitott a konyhába, öregedő pupillái a sok évtizeden át megszokott puha félhomály meghitt érzékelésére kerekedtek ki, de a szétáradó, túlvilágian hideg fényben megmártózva felsőteste is belerezzent a hunyorgástól; Andris, a veje nemrég szerelte föl a gáztűzhely fölé a fénycsövet.

Erzsi, a lánya fakanállal kavargatta az ételt a lábasban; apró gőzfosztlányok szálltak a plafon felé. Mami még mindig az ajtóban állt, elnyomott egy hosszú sóhajt, a méltatlankodás keserű gombócokban gyűlt össze a torkában, kint még magasan jár a nap, különben is teljesen nyárias ez a május, felhőnek alig van nyoma, itt meg ég a villany, fogy a drága áram. Nem érdemes nekem már szólnom — gondolta. A lánya a múltkor is legorombította, amiért szóvá tette a pazarlást, azt mondta, hogy már pedig nem fog vakoskodni. Szeretett volna akkor is visszavágni, hogy igen, a mai fiataloknak már mindenhez villany kell; a szobájuk ajtajának résén este tizenegy körül is előszívárgott a hangulatlámpa zöldeslila fénye, miközben a heverő halkán és ütemesen nyeszergett... De ezt nem mondhatta mégsem, rögtön ráfognák, hogy hallgatózik, sőt leskelődik, könyékig vájkál a magánéletükben, gyerekük is ezért nem születet, pedig ő tudja, hogy Erzsi, bár előtte titkolja, harmadik éve szedi azokat az átkozott pirulákat.

A fiatalasszony rövid pillantással nyugtázta a mami előkerülését. Az öregasszony pár lépést tett előre, beleszimatolt a levegőbe és azt mondta:

— Kolbászos tarhonya.

— Igen — bólintott amaz. — Kaptam az ábécében jó kis füstölt kolbászt.

— Amennyi füstöt az látott.

A fiatalasszony hangja élesre fenődött:

— Andrisnak és nekem ízlik.

A mami érzékelte, amint feszültséggel telik meg a konyha átvilágított levegője, de fogai között ott inceskedett az ellentmondás szelleme.

— Mert elszoktatok az igazítól.

S várta, hogy a lánya felcsattan. De az halkán csak ennyit jegyzett meg:

— Lehet, mami. Holnaputántól maga is igazít ehét.

Az öregasszony szeme megcsillant:

— Leszúrjátok?

— Le.

Mami tálat keresett a salátának, belerakta; megint nagy kedvet érzett a sopánkodáshoz, hogy micsoda felfordult élet ez, május végén disznót vágni, amikor tisztességes helyen az ilyesmit decemberben csinálják, esetleg még januárban, de semmiképp sem nyáron. Csakhogy idejében belátta: hiábavaló ezt az egészséget újra kezdeni, eleget marták már egymást miatta; tavaly ugye hónapról hónapra halogatták a malacvásárlást, kellett a pénz a drága parkettára, aztán meg az új garnitúrára, azokra a kényes fotelekre, a ruganyos heverőkre, a szekrényorra. Pedig milyen jó állapotban voltak azok a régi bútorok! Ezek a mostaniak harmadannyi ideig sem tartanak. Napokig sírdogált csöndben, titokban, amikor kirakták az udvarra, a tűzrevaló mellé, a nyitott szekrényajtón át bevilágított a nap, szinte égette a jó öreg deszkákat. Aztán, amikor cseperészni kezdett az eső, Andris letakarta nejlonfóliával, a mami csak akkor nyugodott meg kissé, hogy mégsem aprítják fel tűzifának, de amikor a vő Dézsával, a nagyhangú cigányemberrel kezdett alkudozni, akkor keseredett el igazán. Hát az ő régi kedves bútorai már csak a cigánynak lesznek jók? S a lelke is belefacsarodott, amikor a hátsó konyha ajtajából kileste: hosszas alkudozás után Dézsa átnyújtja Andrisnak az egyetlen lila bankót. Bizony, jobb lett volna tényleg felaprítani.

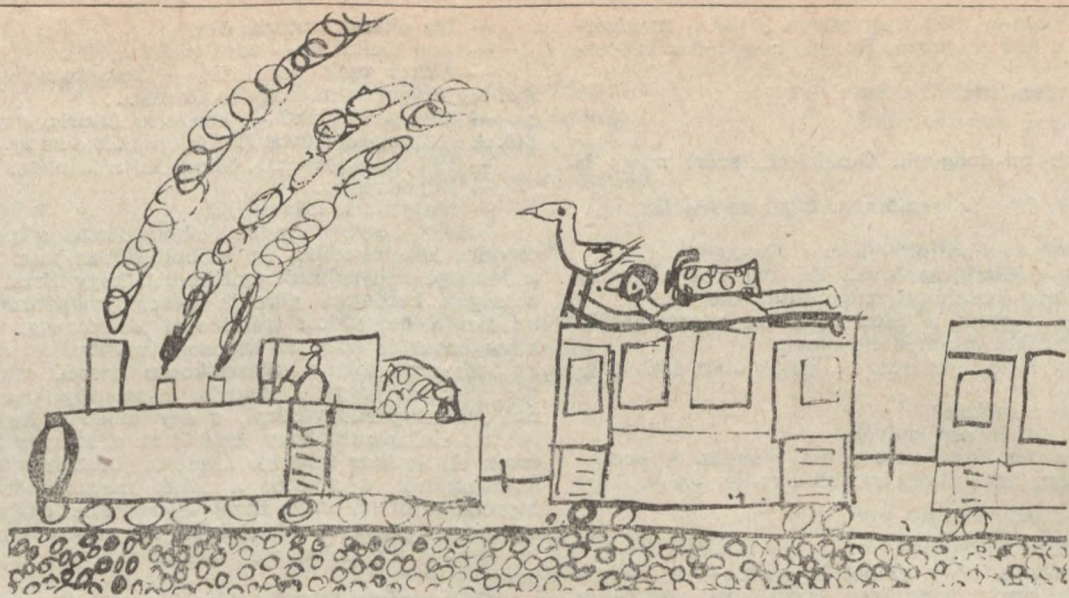
Könnyeit szinte most is vissza kellett nyelnie, amint a bokros salátafejeket rendezgette a zománcos tálban. Hogy megindultságát levezesse, zsörtölődve csak ennyit jegyzett meg:

— Jó, hogy egyáltalán szóltok, mire készültök.

A fiatalasszony kezében megállt a fakanál:

— De mami, nem emlékszik, hogy már a múlt héten is emlégettük?

— Persze, persze. Andris a disznóól előtt szólt, kutyafuttában, akkor is sietett el itthonról, a motorhoz szerezni valami vackot, vagy az istentudja mit. De lányom, a disznóvágáshoz készülni kell, beszerezni ezt-azt, sőt, paprikát, borsot, rizskását, káposztát. Meg még belet is, ha nem akarjuk pucolgatni.

„Meleg, én konok, csirkét is szerettem”

— Nálam elférnének. Kicsit zsúfolva lennének, de azt a pár napot igazán kibírnák. Talán a szekrénysor maradhatna, van a kamrában elegendő csomagolópapír, letakarhatnánk. Jutna a parkettára is...

— Egy frászt — mondta Erzszi haraggal. — Tudom jól, hogy milyen a disznózsír. Átüt még a nejlonon is. Nem azért öltünk bele annyi pénzt, hogy most egy vacak disznóvágással tönkretegyük.

Az öregasszony megérezte, hogy az ő szempontjából az ügy vesztésre áll. Fájdalom fogta marokra a lelkét; újból át kell élnie egy ősi törvény megsűfólását. Mint a falu hasonló korú, öregedő asszonyainak és férfainak, még neki is vérebe ivódott, hogy a disznóvágás napján a ház ura — maga a disznó. A helyet úgy kell elrendezni, hogy ezt az urat méltóképp lehessen szolgálni.

Erzszi ablakot nyitott, kellemesen langyos levegő áradt be a hűvöst tartó vályogfalak közé.

Amikor a mamit megcsapta a beözönlő friss levegő, a gondolatnak egy apró torlasza mögött próbált menedéket keresni.

— Meleg az idő — mondta. — Holnap is meleg lesz.

— Es akkor mi van? — kérdezett vissza a lánya durcásan, türelmetlenül.

— Nem tesz jót a húsnak.

— Legalább puhább lesz, és maga is meg tudja rágni.

— Értetlen beszéd ez, lányom — mondta harag nélkül az öregasszony, majd Andris felé sandított, de az épp a televízió gombjával matatott. — Különböznél ti tudjátok... Hol gondoltátok aztán a felpocolást?

— Az alsókonyhában, meg az udvaron.

Az öregasszony vállat vont és aludni ment. De éjjel is elmúlt, mire sikerült elszundítania. Szőke, rózsaszín husú, kövér disznót zavarásztott álmában, nagy fényes mezőn trappolt keresztül az állat, míg nem a két oldalából folyini kezdett a forró zsír, s akkor a mező egyszerűen parkettasivataggyá változott, egészen az ég aljáig, elcsúszott rajta a disznó, hempergett a saját zsírjában...

Éles visító hörgésre ébredt. Fölugrott, dörzsölte a szemét, de az álomkép még mindig egybemosódott a valósággal, s annál inkább, hogy a nap már az akácfa lombja közül hunyorgott elő. Fázósan megrázkódott, magára kapta itthoni ócska gönceit, s ment ki az udvarra.

Amikor kiért, Kulcsár, a piros képű, kopasz böllér épp akkor gyújtotta be a gázperzselőt. Az előlövellő láng végigszaladt a frissen leölt állat sertéin. A szőr émelvítő szaga úszott a kora reggeli levegőben.

Andris ott állt készenlétben, kezében a pálinkásbutykossal.

— Jó reggelt, mami — harsány, már-már nyerítő kedélyességgel köszönt a böllér, amikor észrevette az öregasszonyt. — Aztán, hogy aludt?

— Jól aludtam, túlságosan is jól — felelte kedvetlenül, s besomfordált az alsókonyhába, ahol a lánya tett-vett nagy szorgosan. Ez némiképp megnyugtatta; Erzsiből, ha a szükség úgy hozta, előelőtört a parasztvér, s olyankor nagyon serény tudott lenni, égett a keze alatt a munka. A vándlingban ott dízelt a disznó rózsás-habos vére, félig-meddig már alvadófélben.

— Na, jó, hogy jön — mondta Erzszi, csöppet sem haraggal, inkább kedvesen. — Süthetne egy kis hagymás vért, ezt maga érti igazán, jólesne most mindnyájunknak.

— Máris, máris — mondta a mami, s nyúlt a hagymáskosár után. — Azért fölébreszthettek volna...

— Nem hajt a tatár, van idő.

Majdnem szótlánul dolgoztak, közléseik csak a legszükségesebbre szorítkoztak: „ezt tedd ide, azt hozza elő”. Összhangot már egye-

dül a munka teremtett köztük, a paraszti környezetben felnőtt falusi asszonyok sokoldalú készsége, méghozzá szavak nélkül.

Mire Andrisék befejezték a perzselést, a reggeli is elkészült. Az alsókonyha áporodott levegőjét jótékonyan nyomta el a sült disznóvér zsíros, hagymás illata. Körülülték a viaszos vászonnal borított rozoga asztalt, Andris és a böllér az ide száműzött, százévesnél is idősebb kanapén foglalt helyet. A házigazda teletöltötte Kulcsár poharát, a magáéba inkább csak lötyintett egy keveset, kínálta az asszonyokat is, de azok csak szabadkoztak. Jóízűen faltak valamennyien; a böllér kopasz fején kipirosodott a bőr, mintha az iménti lángok ott is végigpásztáltak volna, élénken fénylett a szeme, a szája körül paprikás zsírgyűrű csillogott.

Reggeli után bort ittak, leginkább persze Kulcsár, aki egyúttal hozzálátott a kések megfenéséhez, Andris pedig a padlásra ment, hogy lehozza a kecskelábú asztalt és a fateknőt. Az asztalt az alsókonyha előtt állította fel, a teknőt a falhoz támasztotta.

Kezdett a nap melegebben sütni. A böllér nézte Andris igyekvését, szeme körül egy pillanatra összeszaladtak a ráncok.

— Nem lesz itt egy kicsit melegünk? — kérdezte aggodalmaskodva. — Jobb lenne ezt a munkát hűvösben csinálni.

Andris fáradtan körülhordozta tekintetét az udvaron.

— Délelőtt itt semmi nem vet árnyékot — jegyezte meg. Majd vidámságot erőltetve magára, ezt mondta: — Legfeljebb igyekszünk, hogy hamarabb végezzünk.

— Lehet ezt is — hagyta jóvá Kulcsár. — Csak győzzék az asszonyok.

— Nem kell azokat félteni.

A disznót az elfektetett olajtóra fordították, az állat szája az agyar tájékán furcsa vigyorba dermedt, Kulcsár azonban mindezzel nem törődött, gyakorlott mozdulatokkal hozzálátott a feldaraboláshoz. Az állat hátán végzett hosszanti vágás nyomán feltárult a nem túl vastag szalonna pereme, alatta rózsásan csillant meg a hús.

Egyre melegebb lett, tenyérnyi felhő sem mutatkozott az égen. A böllér kopasz fején előgyöngyözött a verejték, s mennél több fröccsöt öntött magába, annál inkább. A sertés darabjai egymásután kerültek fel az asztalra. A húsok szinte remegtek a hőségben.

Beszózták a szalonnákat, a zsírnak valót külön rakták. Erzszi pecsenyedarabokat szabdalta a lábosba, a mami a beáztatott belekkel foglalatoskodott, levegőt fújt mindegyik darabba.

Kezdetét vette a feldolgozás; Andris és a böllér kolbásznak való darabokat válogatott. Majd pedig darálni kezdték a húst.

Az udvar felől zöld legyek keltek szárnyra, keringőzni kezdtek a húsok felett, a merészebbek le-lecsaptak dongva, zizegve, de leginkább alattomban. Szemtelenkedésüket Andris is észrevette, boszszankodva csapkodott kezével.

— Hess, a kurva anyátokat!

Kulcsár úgy tett, mintha tudomása sem volna a legyek váratlan megjelenéséről.

— Ezt a húst már holnap reggel füstre kéne tenni — jegyezte meg, amikor Erzszi megjelent az alsókonyha ajtajában.

— Nem szeretjük a füstölt húst — felelte Erzszi. — Nyáron az nehéz étel, megfekszi a gyomrot.

Andris megkockázott egy ellenvetést:

— Legfeljebb te nem szereted, de a mami meg én igen.

— Én nem bánom, de ha nem rakják füstre, baj lehet — mondta a böllér, és a fröccsös pohár után nyúlt.

— Jól be kell sózni és akkor nem lesz probléma — mondta a fiatalasszony, s miközben befordult az alsókonyhába, vetett egy sanda pillantást a férjére.

Mire delet harangoztak, a kolbászok töltésével is készen voltak, a húst besózták, a teknőbe rakták, s az egészet betették az alsókonyhába, az ócska sezlón alá, amelyen Andris szokott elheverészni egy-két órát, amikor napközben hazatér és nincs kedve átöltözni.

Ették a frissen sült pecsenyéből. A böllér szeme zavarosan forgott ide-oda, összevissza beszélt, évődött a mamival és a fiatalasszonnyal, majd miután még egyszer szóba hozta a füstölést, elfogadta Andristól a szászat, hosszas szabadkozás után a kóstolót is, magához vette a szerszámaikat, és imbolyogva elballagott.

Ami húsról az elkövetkező napokban szükség volt, azt Erzsi a hűtőbe rakta. Ő is, meg a férje jóformán elfelejtkeztek a teknőről. Csak az tűnt fel, hogy a mami a korábbiánál is szótlanabb és sápadtabb lett, különösen, amikor az alsókonyhából jött elő.

Negyednap, amikor Andris a munkából tért haza, s a motort leállította a veranda előtt, a mami állt meg előtte, és fojtott hangon szólt:

— Andris, baj van a hússal. Szaga van.

A férfi elsápadt. Matatott a slusszkulccsal, majd nagysokára ezt kérdezte:

— Erzsi tudja már?

— Nem... Nem mertem neki megmondani.

Andris az alsókonyha felé vette az útját. Amikor benyitott, orrát nyomban megcsapta a romló hús édeskés, kellemetlenül csipős szaga. Leguggolt a sezlón sarkánál, a teknő végét előráncigálta, felhajtotta a terítőt. A szag valósággal orrbacsapta, hányingerét alig tudta leküzdeni. Utálatos fehér nyúvek sokasága mászkált, fetrengett, élvezkedett az oldalason. Lentebb a sonkán is...

Kitántorgott a szabad levegőre. Az öregasszony már várta az alsókonyha előtt.

— Most mi lesz? — kérdezte szeptegve.

— Mi lenne? Elásom... Vagy... vagy szólok Dézsának, hogy vigye el.

— Ha kell neki.

— Azért cigány, hogy kelljen neki.

Amikor a ház elé ért, gondolkodott, egyáltalán betérjen-e, szőljon-e a feleségének. Létezik, hogy nem szólt volna neki a mami? S míg ezen töprengett, hirtelen száraz lett a torka. Bement a spájzba, az ajtó mögött sorakoztak a demizsonok; a bornak a fele, amit a disznóvágásra vettek, megmaradt. Azóta alig nyúltak hozzá... Fel-emelte az egyik demizson, jókorát húzott belőle. Aztán a másikkól is. Kissé megnyugodott.

— Te mit csinálsz itt? — hallotta hirtelen a felesége hangját.

Megfordult, vigyorgni próbált. Az asszony összehúzott szemöldökkel állt előtte.

— Hogy mit csináltam? Ittam arra a jó kis húsról, a sós húsról.

— Hangját megemelte: — A te sós húsodra, az úristenit!

— Miket beszélsz? Mi bajod van?

— Nem nekem van bajom, hanem a húsnak.

— A teknőben?

— Nem is az isten vágóhídján. Menj, nézd meg te is... Gyönyörködj benne. Erdemes.

Újból a demizson után nyúlt. Erzsi megpróbálta kiragadni a kezéből, dulakodni kezdtek, a bor kilöttyent, végül is a férfi bizonyult erősebbnek, nagyot ivott, közben az asszony szétzilált hajjal ment ki, bevágva maga után az ajtót.

Andris a cigánysor felé vette az útját. A bor átjárta tagjait, lép-teit könnyűnek érezte. Dézsát nem találta otthon. Kis kerülőt tett, betért a kocsmába. Dézsa a pulton könyökölt, s a csapossal diskurált.

Korsó sört rendelt magának is, a cigánynak is. Aztán még egyet-egyét. El akarta mondani, mi történt, de csak annyit tudott kinyögni, hogy Dézsa menjen el vele hozzájuk. Most, mindjárt.

Bementek az alsókonyhába, Andris elől, Dézsa mögötte. A teknő még úgy állt most is, ahogy az imént hagyta. A cigány fintorgott, de azért odalépett a teknőhöz. Nézegette a húst, szagolgatta, megcsóválta a fejét, és kérdően nézett Andrisra.

— Vidd el, Dézsa. A tiéd — bökött a teknő felé.

A cigány fölegyenesedett, Andris szemébe nézett.

— Már megbocsásson Andriskám, de nekünk ez nem kell... Ingyen sem. Ne tessék már gondolni, hogy még most is úgy van, mint régen, hogy a cigánynak minden jó.

— Ez nem döglött tyúk, Dézsa. Négy napja vágtuk...

— Csakhogy fírges...

— Fírges, hát fírges — vigyorgott Andris, akaratlanul is utánozva a cigány kiejtését.

Kimentek az udvarra. A mami a veranda falához támaszkodott, s bámult a semmibe.

— Jaj, drága mami, legalább maga vigyázott volna arra a jó kis húsról — szólt oda neki a cigány.

— Vigyáztam én, Dézsa, de hiába... Tudod, hogy van ez.

— Tudom, hogyne tudnám.

A mami a cigány karóróját figyelte. Nem látott még ilyet: mutaték helyett apró fénypontocskákból álló számok villogtak elő, betöltve az üveg alatti mezőt.

— Miféle óra ez, Dézsa, ami a karodon van? — kérdezte.

— Ez mami... Ezt úgy hívják, hogy kavarcóra.

Andris csuklani kezdett, úgy nevetett.

— Méghogy kavarcóra... Nem úgy mondják azt, te... Hanem — újból csuklott egyet — krac... na, az istenit... karc...

A fal felé fordult, és hányni kezdett.

Agócs Sándor

Útvesztő

batyuba fogsz várost
vagy tanyát,
ismerősök
címborák hadát...

lépsz
dönget vállat gerincet,
viszed — viseled:
lepi arcodat

mire botra dőlsz
(:papír is sárgul)
szétosztod
madáriátta szived

dolgaikba talán
bekarcolnak

Ének

a köszörűkőhöz

félemlíts meg ne ijesztgess
hullámsírba sose fektess

bűnös tiszta idejárjon
szomjazóknak sose fájjon

ahol érlek bepiszkítlak
bűneimmel megtisztítlak

ne ijesztgess félemlíts meg
holnapra is élesíts meg

Trizna István

Zsánerkép

Egy bőgatyás csikóslegény
árvalányhajás hasonlatokkal,
kulacsból italodott kedvvel
exkluzív ménest terel —

Kétökrös szekéren
a bográcshoz dollárnyi lebbencsért
vendég döcög,
vasárnapokká vásárodott
alkatrészek, tartozékok között.

Veres János

Azért születtem

Azért születtem, hogy leányt,
rózsát és italt magasztaljak,
de másként akarták a bős
s halálnál szigorúbb hatalmak.

Mi is ebből a tanulság?
Hogy a jámborság egymagában
nem létürügy. Egy szép napon
hánykolódó tengerre szálltam.

Felleg-paripák kísérték.
Orromba csipős só-szag áradt,
éreztem, bukást jövendöl
az imolák Kolumbuszának.

S így lett: nyomomba szegődtek
a cirkáló kalózdereglyék.

Alig várták a sáskafik,
hogy tutajom csapdába ejtsék.

Célba vették a fejemet
fürge hajók parittyái,
úgy rémlik, mégis nagy vagyok,
mert nem volt nehéz eltalálni.

Szurkoshordóba mártottak,
s vízbe vetettek, mint a zsákok.
De felmerültem, s testemen
a mocsok nyoma meg se látszott.

— Mit tegyek velük? — tünődtem,
elzárták elmém minden útját,
a fedélzeten nyüzsögtek
(a lapátokat nem ők húzták).

— Ha most hozzájuk-törpülnék,
talán körükbe bevennének —
véltém. De hamus pogácsám
jobban szerettem, mint a mézet.

Lélekvesztőm rég elsüllyedt,
segélycsapat se jött sehonnan,
közönyös halak csillogtak
a fodrozó fehér habokban.

S míg a hajókon zene szólt,
s evett-ivott a boldog hadnép,
tudtam, valamit tennem kell,
mielőtt végképp ellankadnék.

Elindultam a nagy vízen
gyalog, hogy hosszában bejárjam,
s még láttam, mily izgalmat kelt
fehér ingem és száraz lábam.

Csikász István

Fák

A MEGHITT
árnyakat megölték
csak csend utánuk csend és némaság
meghalt a kórházi park
meghaltak a kórházi fák
kivilágosodott
csak csend utánuk
kiüresedett terek
csend és némaság

A DIADALMAS
gesztenyék körisek platánok
halomra dőltek mint az emberek:
mint magukat megadó asszonyok
leányok
mint büszke férfiak
maroknyi csapat
utóvédek
körülkerített halálraszántak

LÁBAD gyökér a földben
és nincsen távírat
meg S.O.S.-jelek
segítségért kétségbeesve
csak a szél hord majd
expressz-falevelet

FÉRFINEK támasz
asszonynak hangulat
madárnak édes-édes fészek
ringattál magot szép zöld öledben
öleld ágaiddal a megszakadt eget
s megölték látod a ragadozó
fényes fűrészek

LÁBAD gyökér a földben
elfutni nem tudsz és minek
ami halálot után megmarad:
a lényeged

„Medvetánc”

Dénes György

Csorbul a szó, az emlék

Szeretteim: az alázat
rőzséjével a vállon
nem nyit tengert a virradat
s virágot citruságon,

ti elmentetek mind — mihaszna,
nagy lila nyelvvel, szótlan,
de mi lesz velem, bocskoros
városi bujdosóval?

Szemetek az utcakövön,
Krisztus-árnyatok gőgös ház falán.
Nincs jussom semmi, semmi több
csak a megalkuvó magány.

Holt kövön vásott a kapa,
csorbul a szó, az emlék;
az élet tovább folydogál,
mert mások újra kezdték.

Jéghegynyi létben

Korall-szakálla serked a világnak,
benne lankadtan piheg a tavasz:
tompán derengő rózsaszínű ágak
írják az égre: bűnben a vigasz.

„tővít töröm, s a gallya jut.”

Ki él s eleven, joggal szétfeszíti
abroncsait a fukar prés-időnek,
paráznaságban él, de nem tud hinni,
az új Jerikó falai ledőlnek.

Vak szájából a szavak szerte hullnak,
nagy hópelyhek a sötét Arktiszon,
fellángolnak az egek s elborulnak,
jéghegynyi létben lüktet az iszony.

Metamorfózis

Látod, mint árad szét a test
a föld nyálkás csövein át,
feltolul a füvek hegyébe
áttetszőn, mint a délibáb.
Szípkázik a szélfúvásban,
amíg a fény el nem nyeli,
könnyű ezüst golyócskaként

koráll-szín felhő pergeti,
aztán meg jégkristállyá fagyva
erdők pihés ölébe hull,
átüt a fák gyökér-közén,
nyirkos kövek alá szorul,
s ha a bokrokon tavasz zöldell,
újra elvegyül a földdel.

Széthulló barátság

Amíg szegények voltunk tetteben, vágyban,
védtük egymást a fülledt hallgatásban,
s midőn dadogva szállt a szó, a bamba,
nem szabdaltuk lelkünket hírre, rangra,
életünk, testvérek, egymásba fogózva,
közös alomba bújva, takarózva,
egymást tapintva, szándékot se rejtve,
mint őskeresztyének, csak énekelve.

Később, mikor az ég borongva tisztult,
már éreztük, hogy ki-ki belepusztul
az egymást tartó, ölelő világba,
az üdvözítő kényszermátkaságba.
És gyúlt epénkben dühök barna mérge,
hogy egymásban a rosszat feldicsérje,
testvérpoklunkat vesse széjjel végül,
tőprengjen ki-ki saját életéről.

... jó Ulug-bek, ki békén nyugszol a Cur-i Emír-mauzóleum hűvös csöndjében világhódító nagyapád, a Szűzen Fogantatott lábainál, Ulug-bek, csillagász-zseni, filozófus-árva, Kelet-kopernikusza, ki azt írtad medreszed homlokára: „a tudásra való törekvés minden mohamedán férfi és asszony kötelessége”, gondoltad-e Ulug-bek, ki nek csillagvizsgálóját (hommage a' Stonehenge istenléptékű ismeretlene) feldúlták gyilkosaid, Ulug-bek, férjek ölik feleségeik, apák, fivérek hajadon lányukat, húgukat; pedig az iszlám nem írja elő a fátyol viselését az asszonyoknak — ez az Ó rendelete; pedig az iszlám eloirja az „állatok ábrázolása festett képeken” tilalmát, s lásd, a Serdor homlokzatát mégis tigrisek díszítik — ez is az Ó rendelete... Timur jön... éljenek a hódítók... az örültek... éljenek a zsarnokok...

*

Állunk a szakadó esőben Taskent — a Kőváros — főterén, körben lobogók, harsog a zene és a taps (hangszórókból és a lelkes szájakból): május 1-e van. Jobbról Lenin magasodik fölénk, hátunk mögött a jelen vezetőinek festett képei. Sirkó Ervint kutatom a szememmel a tömegben, aki majd az Egy regény regénye című munkájában fog egy május elsejei felvonulást leírni Csak más helyzetből, mint én. Elkeveredve a közönség soraiban. Legfeljebb olyan beszámolót írhatnak, mint Dawis a Moszkvai jelentés című könyvében. A tribünről. Erről lemondok. Innen nem lehet Sinkót meglátni, talán el is tévedtünk kicsit az időben. Lent sárga mezés lányok zászlókban végződő karja emelkedik a magasba, vékony ruhájuk teljesen átázott, nem így a kitartásuk. A műsorközlő egy lemezlovas fáradthatatlanságával keveri a tömeg fölött az indulók és a magnótaps egymast váltó viharos zajait, a város vezetői visszaintenek az előttük tisztelgő brigádoknak.

Ünnep van. Szerepcseré.

Amikor nem a kiscsoport tagjai (a vezetők) produkálják magukat a nagycsoport (az irányítottak) előtt, hanem — ha egy napra is — az egész évben arctalan masszaként irányított rétegek.

Vonulnak az emberek, intgetnek, alakzatokat vesznek fel és bomlasztanak szét, elmaradnak egymástól, futnak, összetorlódnak; túl messze vannak a tribüntől.

*

Emlékek rendezetlenül, emlékek egymásnak felelők, emlékek, önmaguk sem megválaszolók. Emlékek.

Asszonyom, van önnek perzsabundája?

Tudja, milyen az az új heródika?

A taskenti népgazdasági kiállításon apró fekete bőrökre hívja fel a figyelmemet Timúr. Karakul. Így hívják az üzbégek ezt a birka-fajtát. S leülnek kétnapos korukban az ártatlan „csecsemőket”, nehogy szőrük kibomoljék, s ön asszonyom, elégedetlen legyen. 20—40 dollár. Jó üzlet.

reklám.: ASSZONYOM, VAN MÁR ÖNNEK PERZSABUNDÁJA?: reklám

Közről látok egy ágaskodó kobrát a bozótban. Lélegzetem megszakad, fejemet mégis az övéhez tolom, majdnem érinti orromat a fullánkjával. Hideg van a szememben, s éjszaka. Magamban a halálról töprengök. Hirtelen madárfüttty hangzik fölöttünk, egyenként szólalnak meg a madarak. Homlokoinon felszáradnak a veritékcsöppek.

Csőnd van a múzeumban.

Legnagyobb, vagy csak legjobban tisztelt költőjük az üzbégeknek Aliser Navoi (1441—1501), aki először akart, mert tudott üzbég nyelven szépirodalmat művelni. „Művelte a csodát, nem magyarázta”. Nekj lett igaza. Nevének orosz fordítása: Melogyicsnűj Mudrűj Lev. Magyarul sem kevésbé cikornyás és érdekes név: Melodikus Bölcs Oroszlán. Nem szerénytelen név. Szobra minden nagyobb parkban bizonyítja: a nagyok lehetnek szerénytelenek. A taskenti szépművészeti múzeumban egy bajszos Buddha bukkanok. Meghökkenek: olyan, mint Nagy Péter. Erről ennyit.

A május 1-i felvonuláson díszorfolat álló rendőrök feje búbján elázik a sapka. Ez feltehetőleg szabálytalan húzás Isten részéről. Lehet, hogy a bajszos Buddha valamelyik keze van a dologban?

Feltűnik, hogy az üzbégeknek most divat a similabda. Talán még emlékszünk rá (legifjonti korunkból!). Árulják és dobálják az utcákon. S mindenütt. Hasonló, gumira fűzött labdákat egy fél évvel később fogok látni, egészen sajátos, átértelmezett szerepben: a Fölőspéldány nevű irodalmi kör koncertjén mártogatja a teába egy Beatricezenész, teafilter helyett. Mint említettem, sajátos megoldás.

Egy Samahmudov névre hallgató üzbég ember tizennégy gyermek törvényes apjának mondhatja magát. Ezt a Lenin-múzeum egyik tárlójában hozzák tudomásomra, ahol a derék férfi és népes családja mosolygó fényképét is láthatom. Ezt az ügyet is rekordként könyvelem el.

A zorasztrizmus hívei különös módon temetik el halottaikat. Kiteszik egy magányos sziklára, majd megvárják, hogy a sakálók és a madarak teljesen lecsupaszítsák csontjaig a tetemet. (Minél gyorsabban történik meg mindez, annál hamarabb jut le »föl?» az illető az örök nyugalomba: megszabadul romlandó testétől.) A fennmaradó csontokat összeszedik és hat méter mélyre elássák a földbe. Föléje díszes szarkofágokat emelnek, melyek — természetesen — üresek.

„En, József Attila, itt vagyok”

A vadaknak, madaraknak följánlott halott hallatán a csodálatos magyar balladarészlet jut eszembe:

*Ha erdön meghalok, megesznek a vadak,
Majd elénekelnek az égi madarak.*

*

Moszkvában költőkkel találkozom. Egyikük orosz: Vjaaceszlav Kuprijanov. Másikuk ecuadori: Luis Ayala. Alfonso Quinones MacLhado — állítása szerint már szerepelt a Nagyvilágunkban; fiatal kubai fiú. Belányi Gyurkát még Szegedről ismerem. Anyagot kértünk egymástól, fordítási célokra, anyagot ígérünk egymásnak, megjelenési szándékkal. Az egészből persze, nem lesz semmi, ahogyan megszokhattuk az irodalomban.

Tőlük is hamar búcsúzom.

Timur Guljanov már egy éjszakai repülőtéren elmaradt tőlünk, talán Szamarkandban. Felém nyújtott kezét megverzi az országhatár.

Tánya Ignatyeva a repülőtérig kísér, útközben, még utoljára, ráhozom a szívbajt, mert nem találok meg egy fontos dokumentumot. Persze, előkerül végül, utazhatom. Mindketten meghatódunk, s felbúgnak a Zelei Miklós által emlegetett „vízszintes lift” turbinái.

EPILOGUS

Hol fejeződjék be egy utazás leírása? Budapest, mosolyok, gyöngéd simogatók, fenékgi ivott borok, vonaton hazafelé szüleimhez...

Ezt a képet merevítsük ki.

Abonyhoz érek, kinézek az ablakon. Megdörzsölöm a szememet, mintha álmodnék! De nem! A látvány nem mozdul el. Gyönyörű kék kupola csillog, kevélykedik a téglagyár széle fölött! Álmodom tehát. Fölvilágosítanak: ez az új téglaszárító épülete, s nem X. századi medresze. Távollétemben építették. Új mítosz. Hagyjuk!

Zalán Tibor

Kelet-európai kerülő

Már sötétedik a ring jellegű főtér. A lábas, árka-dos, régi kalmárházak közül kimagaslik a Thurzó palota, a Kárpát-medence legszebb, épen maradt, reneszánsz épülete. Pártázatába lebukó fények kapaszkodnak. Alul világitanak a boltok, presszók, sörpincék kirakatai és ajtajai. Befordulok az egyik utcába, és néhány lépés után elhagyom a faluból a járdára lógó hatalmas vasláncot, amelyről tudom, hogy hajdanán az utat zárták el vele, amíg az őrség át nem vizsgálta a torlódó szekereket. Áru, fegyver, dohány, rejtekhalmi nem kerülhette el a matató kezeket és a tekintetek vizslatását. A város vigyázó hatalom. Besztercebánya parancsol.

Minden kocsmáza zaja más. Ahogy belépek, fölmérem a terepet. Csehül, szlovákul és magyarul beszélgetnek a füstben, bizonygatják az igazukat és óbégatnak is. Ki-ki attól függően, hogy nyitott a jó nagysárosi sörből. Rossz borral csak egy-két makacs magyar viaskodik. Az egyik asztaltól föláll egy ötvenéves forma ember, láthatóan nem tetszem neki. Valamit mond. Ellenséges moduláció. A többiek lenyomják a helyére, és legyintenek. Találok egy üres asztalt, és leülök. Amikor kelletlenül megáll a szőke pincéző előttem, felemelem a hüvelykujjamat, és azt mondom — Jegyin pivo! Meglepődik. Tévedett volna? Pedig tudja, hogy odaáti magyar vagyok. Rá van írva a képemre, a mozgásomra, a ruhámra. Csak az első szabály szerint járt el, amíg az asztalomhoz ért, megállapította magában a nemzetiségemet, hogy tudja, miként viselkedjen. Nem tévesztem meg, csak nem érti a helyzetet. Már készséggel működik bennünk, te cseh vagy, te román, te német, és már ismerlek is. Évszázadok alakították ki képeinket, ismereteinket egymásról. Az se zavaró, hogy éppen az utóbbi időben többször bebizonyosodott, a kép torz, hamis és helyesbítésre szorul. A közhelyek ereje a múltban és kényelmességünkben van.

A tegnapi gondolkodás. Ótátrafüreden fociztunk egy tisztáson, mi fölött a Tatra csúcsai csillámlottak az égből. Suttó legények, srácok nézték mogorván a pálya széléről, hogyan kergetjük a labdát. Mondom Lexinek, ezek nem nagyon rajonganak értünk. Gondolod, hogy okuk van rá? Várj csak! — válaszolja hamiskás mosollyal. Egy látszólag rossz rúgás, és a pöttyös labda a srácok felé gurul. Az

egyik visszarúgja, és felderül a képe. Pár perc múlva megalakítottuk a két csapatot, igazságosan elosztva a felnőttet és a fiúkat.

Megérkezik a sör. Dzsinkjem! — szalad ki véletlenül lengyelül. Két hete még lengyelben otthon éreztem magam. Az, akit az előbb visszanyomtak a helyére, átszól — Lengyel vagy? Most, most kell kimozdítanom. Nem! — felelem. Moj deduska bil szlovakom. Amiből annyi igaz, hogy tudott szlovákul, lévén Bars megyei szolgaleány. Magyar szolgák és szlovák szolgák, szlovák és magyar gazdáknál, hogy el ne felejtjük. Az orosz szó megint másként hat, és már nem haragszik. Bár furesálja, hogy cserélgetem a nyelveket. Nem tudhatja, hogy olyan szláv nyelven tudok csak, amelyekben ebből is van egy kicsi, meg abból is, és együttvéve se sok. A zavara kiteljesedik. Últében olyan mozdulatot tesz, mint aki felköti a gatyáját, hogy valaminek utána járjon, és küldet a pincézővel egy korsó aranysárga, habzó sört.

Az asztaluk felé emelem és ráköszöntöm. Mintha csak folytatnám az iménti mondatot, anyanyelvemen ejtem elé: de azért én magyar vagyok. Némi bosszúsággal elröhögik magukat. Felületesen nézve ott vagyunk megint, ahonnan elindultunk. Pontosan az vagyok, akinek vélték. Csakhogy a kelet-európai kerülő nem volt hiába. Még egy darabig és egyre rövidebb időközökben küldözgetjük egymásnak a sört.

Öreg este lett, mire kiszabadulok az utcára. Utoljára még kezét is rázunk. Hányszor, de hányszor kellett már kicszeleznem, leszerelnem az ellenérzést az enyedi vár krámjától, pincéjétől a kassai luxushotelig. És mindig úgy, hogy a becsületünk is megmaradjon. Éjszakákat vitatkoztam át — gondolom, nem én vagyok az egyetlen — az úgynevezett történelmi évek ezreit felvonultató partnerekkel, miközben egy tapodtat se jutottunk előbbre, azaz a cél, a közös gyanakvás megszüntetése felé. Nem megy mindig könnyen, de csinálni kell. Sötét színű ház látványa állít meg a gyér világításban. Nagy és mély kapualja még rakott szekerek számára készült. Apró tábla tudatja, hogy valamikor Bethlen Gábor erdélyi fejedelemé volt. Odább már járnak a buszok motorjai, integetnek és kiabálnak róluk a társaim. Utolsónak érkezem. Késtem egy negyed órát, a megállapodás szerint tehát adok tizenöt forintot a sofőrnek a közös kasszába, és máris indulunk tovább.

Horváth Lajos

„Ős patkány terjeszt kórt miközöttünk”

A palóc házépítő hagyomány

Gondolatok egy családház-tervpályázat díjnyertes tervei kapcsán

A palócok építészete — csakúgy mint a zalai, a székely, az alföldi — valamiképp úgy rögződött köztudatunkban, ahogy vagy nyolcvan éve a nagy millenniumi kiállítás bemutatta; egy mintaházikóba tömörítve díszlettek a múlt és a jelen együttsoha-nem-működő érdekességei, egymáson hangoskodtak a legszebbnek tartott vonások. Holott a palóc település, palóc ház igazabb jellemzői — ahogy a történelmi-társadalmi keretekben alakuló jelenségek lényegi vonásai általában — csak a formálás, a formaörző-változtató gyakorlat folyamatában ragadhatók meg. Nem steril nemzeti vonásokon át, hanem gyakran a környező népekével számos tekintetben analóg megoldások közös gyökerének felismerése révén. Ha a mai egyre tudatosabb tervezés idején az építész a palóc házépítő hagyományt kívánja hasznosítani, a megszüntetve-megörzés sok évszázados folyamatából okulhat. Természetesen nem „palóc házakat” kell terveznünk. (Nemcsak azért, mert a sajátosan palócnak tartott vonások megritkultak, hanem a tervezés logikájából eredően is.)

Az elmúlt évek családház-tervpályázatai — köztük a Borsod megyei is, amelynek győztes terveiről szó lesz — lényegében kudarcra ítéltettek, hiszen a népi motívumok szorgos megidézésével készült épülettervek eredményeztek, és nem adtak életmódváltozatokra, várható életmódváltozásokra tervezett térrendszer- és működési modelleket. A tervek jelezték, hogy a jelen építészköztudata a takaré-, a minimummegoldások sablonjaiba ragadt. A házyári lakások számos károsan helytakarékos (helyhiányos) egységét láttuk viszont. Mind a történelmi hagyományokhoz, mind a jelen és jövő tér- és berendezésszükségleteihez való ilyen viszonyulás ma még általánosan jellemző. A rövid távú adottságokon, a közelmúlt hagyományán, a jelen pillanaton csüngve azonban lehetetlen meghatározni a társadalmi emberi élet gazdagságát kibontakoztató utakat.

Az életforma-változások gyorsasága miatt a mai falvak házaira fokozottan érvényes, hogy a változó működésformák optimális szinten tartásához fölös, de szűkíthető terek, felszerelések, kapcsolódási, bővítési lehetőségek szükségesek.

A palóc házak történelmi átalakulásai (ahogy a háromtraktusos hagyományos falusi házaké általában is) szembetűnően jelzik a bővítés-átalakítás és a kapcsolódások kiváló lehetőségeit.

Az épületek körében az igazán sajátos, a földrajzi fekvésből, a társadalmi szerepből, a család és a nagyobb közösségek rendjéből (valamint nem utolsósorban a környező népcsoportokkal való kölcsönös kapcsolatból) következő palóc vonások a jelen felé közeledve egyre inkább a részletmegoldások rendszerére szűkülően érhetők tetten.

☆

A hagyományos falusi lakóépület-gazdasági épület együttesek — avagy, a lakóházakon belüli helyiségek is — mellérendelő viszonyokban jelentek meg. A közterület nem vált el élesen a házak előtti-melletti területtől. Többnyire csak a múlt század elejétől kezdtek kerítést vonni a telkek és az utca határán.

A palóc vidékeken — de más hazai területeken is — jellemző, hogy a lakóépületek, ólak, színek, csűrök nem alkottak olyan zárt egységet, ahol egyes funkciók és építmények másoknak nyilvánvalóan alárendelődtek volna. A kocsi, az állatok, a gabona elhelyezése a lakások kialakítása terén kevés korlátozást kívánt, és viszont. Embert, állatot, terméket egyaránt megilletett a biztonság, a gondozás, a megbecsülés, de egy tekintélyes saját szabad tér is.

A különböző funkciójú tereket koncentráló, többszintes korai nyugat-európai „lakógépekhez” képest lényegesen kevesebb érintkezési felületen alakultak egymáshoz a hazai gazdaságok terei.

Lakás és környezete között újfajta — országosan egységes — „szellemű” hierarchia kiépülését mutatja az utóbbi évtize-

dekben épült családi házaink legtöbbször. A lakóház feltétlenül a teleknek, de amennyire teheti, az utca terében is jelen van. A beton-acél kerítések az utcáról agresszíven szakítanak le újabb „telekhez valót”. A közös tértől elzárkózó, azt lefokozó épületek mögött a korábban fáktól, más növényektől is részben takart kamrák, ólak saját védőterületüktől megfosztottan, alárendelten sorakoznak.

A családház-tervpályázat a lakóépületek környezetének formálására nem hozhatott széleskörűen érvényesíthető elveket. A tovább nem őrizhető, hangulatos csűrök, színek, istállók megüresedett helyén, nosztalgától tápláltan, kicsinyített csűr- és istállóformák születtek.

A főzés-étkezés, a csoportos együttlét, a csend és a zajos házimunka, a pihenés és a szellemi munka terei, a gyerekek játszóterületei jól követhetők a régen épült és a most tervezett lakóépületeknél egyaránt — a kialakult életmódfélek, a térkapcsolások és a lakásberendezés fix pontjai ismeretében.

A hagyományos palóc ház helyiségei — viszonylag kis külső alakváltozás mellett — számos, életmódváltozáson alapuló funkcionális átrendeződést elviseltek, illetve megengedtek: a legtöbb funkcióval terhelt helyiség méretei kitágulhattak, kivéve a keménykonstrukció miatt csak korlátozottan bővíthető pitvar-konyha sávot.

A hagyományos dunántúli házaknál természetesnek tűnhet a nappali lakásfunkciók egy térbe koncentrálása, hiszen a helyiségek mindegyike kívülről, az udvarról közelíthető meg (hogy a füstös konyhából ne tóduljon a korom a többi helyiségbe), s így (feltételezhetően) a közlekedés nehézségeit elkerülik a lakók. A palóc házakban a helyiségek összenyithatók, mégis az egy helyiségbe való tömörülés a jellemző (amíg a kemence a tűzhellyel az „első házban” áll, talán még fokozottabban, mint a dunántúliaknál).

Az egy-két helyiségbe, különösen a főzőtűzhely köré zsúfolódás szokását alig módosította a mai kockaházak térkapcsolásmódja: a helyiségek szinte mindegyikének egy folyosóra szervezése. Ez a folyosó (előszoba) a közlekedő fő irányítója. Szeparáló, közvetítő középponti tér — magába vonó erő nélkül, továbbbtaszító karakterrel. A bejárat melletti konyha lépett az egykori pitvar-konyha együttesek, a sokfunkciós „házak” örökébe.

Mindaz arra utal, hogy a családtagokat és tevékenységüket nem szükséges mindenáron külön terekbe tervezni. Sőt, lehetővé kellene tenni a lényegi közös funkciókra alapozódó tartós egy térben tartózkodásukat. Ugyanakkor a szeparálható terek sajátos funkciókra rendezését is elő kell segíteni.

✧

Az eddigiek ismeretében a leglényegesebb kérdés: milyen modellbe foglaltan lehet szintetizálni a polgári háztartásban szétbomlott, a falusi lakásba transzponáltan túlságosan egyenlőtlen térkihasználtságot eredményező, alá-fölé rendelt lakásrészeket? Az egykor városi cselédek számára elkülönült konyhát, házi munkateret, a felnőttek világától elzárt gyermekjátshelyeket, a világeseményekhez kapcsolódó, az egy térben tartózkodóktól elválasztó tv-teret, a fokozódóan helyigényes szellemi munka (tanulás, önképzés) helyét, a lakás és környéke alakítására felszerelt, a gyerekek számára „világalakító” lehetőséget biztosító barkácsműhelyeket, és a mindennek fölé rendelt „társalgószalont”, a különböző időben jelentkező pihenőigény, a jövedelemkiegészítő túlmunka jellege szerint változó egyéb lakásrészeket. Folyamatos modellezés, kísérletezés, értékelés nyomán fokozatosan körvonalazódhatnak bizonyos folytonosan, de szabályozottan változó formáló elvek.

Innen továbbindulva nem lenne szerencsés túlságosan részletezni, miért nem jelentenek a pályázati tervek az eddigi gyakorlatot hatékonyan kedvezőbb irányba orientáló megoldásokat. Ne is kérjünk számon a főzés-étkezés, gyermekjáték, társas érintkezések, nem zajos házimunkafélék, az ünnepek szertartásai számára egyetlen, érzékenyen tagolható teret. Az utcai oldalra helyezett nappali görcsös túlhangsúlyozásában ludas lehet a csakazért-is-használni-fogják-a-tisztaszobát tervezőasztali gondolat. A nagy társalgó, a tevékenységek sorára alkalmas nappali álma nem új. A tervekben jelzett berendezés és a kapcsolo-

lódások alapján azonban kevés fajta tevékenység folyhat a javasóit nappali egységekben. Ezek a konyha-étkezőtől elszakadt terek lényegében a tv-nézés és az illedelmes beszélgetések keretét adják. Az újabb kísérletek megszabadították a nappalit a tv-től, a kissé kitágított lakóelőterekbe helyezték át azt. E terek egyúttal a konyhát is kiegészítik néhány odapréselt funkció átvételével. A nappali azonban továbbra is töredékkihaszna-
 ltású marad. Talán, ha a konyhák jelenleginél lényegesen hatékonyabb szellőzési megoldásai — várhatóan néhány éven belül — elterjednek, a főzés-étkezés, társalgás, játék, csendes házimunka, tv, egyetlen, ma még hiányzó középponti teret kaphat. A gyarapodó szellemi tevékenységfélék és tartozékaik is elég számosság és lényegesség ahhoz, hogy hamarosan elkülönített, állandó teret kapjanak, talán az újraértelmezett, bizonytalan státusokból kiemelt „tisztá szobák” keretében. Így a lakás valóban legtársadalmibb arcával fordulhat az utca, a közös tér felé.

*

A hagyományos palóc építkezés sajátos — szimbolikus jelentőséggel is megerősített — szerkezeti elemei a sasfák és a bódoganya. A bódoganya nevű oszlop az ázsiai anyaistennő-kultusz emléke. Idegágos néven ismert a szlavóniai magyarságnál is. Az altáji és ugor népek eget tartó világfája ez. Az anyais-
 tennővel, minden élet adójával és fenntartójával azonosították. E népek az eget négy oszlop (sasfák) által tartott fedélnek, sá-
 tornak képzeltek, amelyet középen a világ középpontjából nőtt világfá támaszt alá.

Díjnyertes terveink e téren is jelzik a modellező, rendszeralkotó szemlélet köztudatbeli gyengeségét. Úgy tűnik, vagy nem tudatosodott, vagy nem fejeződhetett ki, hogy a szerkezet is egyrészt történeti képződmény, másrészt a társadalmi, emberi szabadság kibomlási fokát is jelző jelenség. Ez a különböző anyagú és funkciójú részek kölcsönösen előnyös kapcsolatainak, azok sajátos természetének tiszteltetésében tartásán, illetve kibontásában mutatkozik meg. A részek alá-fölé rendeltségéről nem lehet szó, ha az emberi életfunkciók kiteljesítéséhez valamennyi

lényeges; legfeljebb az egyik részt előbb kell megépíteni, mint a másikat, vagy nélkülözhetetlenségük különböző távon válik nyilvánvalóvá.

Hogyan „él” a pályázati munkákban a palóc ház legerede-
 tőbbnek tartott eleme, az előlő ereszt (vízvezető, csöpögő, farazat, üstök)? (A tetőszerkezet vasbeton gerendák sorolásával elő-
 állított, szerkezeti leleményesség terén szegényes fődém fölé emelkedik.) A kinyúló tetőereszek a sokfunkciós nyitott térrészek védelmét kedvezőtlen szerkezeti kialakítással és csak töredékesen oldják meg. Megjelenik a népi építésmódból funkció hiján „kikopott” első ereszt. Szerepkörét nem leltük, ráadásul a hom-
 lokzati falsíknál beljebb süllyesztve állandó beázásveszélyt okoz.

A tetők hajlásszögének megválasztása is figyelmet érdemel. Az utóbbi évtizedek a sátor-, manzárd-sátor tetők mellett meg-
 teremtettkék a nyeregtető-torzszülötteket is. A lehető leghatáro-
 zatlanabb ferdeségű, aszimmetrikus megoldások keletkeztek, szemben a hagyományos tetők szimmetrikus, legfeljebb átlójá-
 ra fektetett fél négyzet „hegyességű” oromfalas megoldásaival. Az egyenlő oldalú háromszög (az egyik terven), vagy az asszi-
 metrikus háromszögek, az alattuk elhelyezkedő téglalap vagy négyzet alakokkal oldalirányok, szögek terén rokonságot nem mutatnak, így összeillőségük helyett szembenállásuk lehet ér-
 telmes. Az a fajta ellentét azonban, amely két, sterilen tiszta képlet között jelenik meg itt, idegen a természeti-társadalmi folyamatok sokfokozatú, sokszálú, rejtett és nyilvánvaló taszi-
 tásokból és rokonulásból épülő szembenállásféléktől.

A palócság építészete új, sajátos vonásait ne keressük igaztalan türelmetlenséggel a tegnap és ma épült lakóházak kö-
 rében. Falvaink lakossága harminc év alatt mélyreható változá-
 sok sorát élte át. Új életformát keresve, kezdeti tájékozódásuk nem irányulhatott olyan jelenségekre, amelyek már bizonyos életvitelbeli otthonosságot, a tágabb környezettel való újra azo-
 nosulást feltételeznek. Reményeink szerint a következő évtize-
 dek bizonyosan megteremtene — ha nem is évszázadokkal ez-
 előtti körvonalakkal — olyan nagyobb területen, országrészen érvényes építészeti sajátosságokat, amelyek helyi, földrajzi, gaz-
 dasági, társadalmi jellegzetességekben gyökereznek majd.

Közszeghy Attila

Népdalszövegek a Vidróczki-dallamra

Az MTA Zenetudományi Intézetének megbízásából jellegzetes palóc népdalok variánsai után kutattam az elmúlt esz-
 tendőben. Olyan dalok érdekeltek tehát, amelyek a palóc etnikumra jellemzőek, a magyar nyelvterület más részein el-
 vétve, vagy egyáltalán nem találhatók.

Gyűjtőútjaim alkalmával gyakran csen-
 dült fel egy mólábús dallam, mit derese-
 dő hajú falusi nótafák, öreg pásztorok énekeltek jobbára, áhítatosan, rezzenés-
 telen arccal, mozdulatlan testtel — bár egy ízben karéjba fogózkodó menyecs-
 kéktől is hallottam frissen, ropogósan, táncdalként előadva. A dallam a magyar népzene ősi stílusának jegyeit viseli. Ereszkedő dallamvonalú: induláskor a magasban szárnyal, majd lassanként alá-
 hanyatlik. Tempója lassú és csapongó, igazi rubato dallam. Csak elvétve szolgál-
 hatta a társaséneklést, szólóénekre volt igazán alkalmas. A ritmus és a dallam gazdag variációs lehetőséget rejt magá-
 ban. Ezt a jó énekesek ki is használják. Példaként említek egy bárnai juhászt, aki hét versszakkal énekelte el a népdalt, és mind a hét szakaszt más és más ritmikái,

dallami változatban, s mindezt a legter-
 mészetesebben, az erőltettség legkisebb jele nélkül.

A dallam sorai rövidek, a kétütemű, ősi nyolcas szótagszámú népköltészeti alkotások énekelhetők e népdalra.

De ami valóban arra készített, hogy erről a népdalról szóljak, az a rendkívül változatos szövegvilág, melyet a dallamra énekelnek. Hallottam ugyanis ezt a népdalt pásztorokként, betyárballadaként, rabnótaként, mulatónótaként, panaszdal-
 ként, szerelmi dalként, bányászballada-
 ként, sőt táncdalként is.

A pásztorszöveg — más pásztorszöve-
 gekhez hasonlóan — erősen az állatte-
 nyészítő életmódhoz kötött. Az emberek között keveset mozgó, az állatokkal együtt élő, azokkal együtt örülő, együtt szenvedő kondás a saját árvaságát ál-
 lítja párhuzamba az állat árvaságával:

Fekete malac de barna.
 Árva szegény, mert nincs anyja.
 En is árva vagyok, babám,
 Nékem sincs már édesanyám.

Összel esik hideg eső,
 A nyájamnak nincs legelő,
 Bárcsak egyszer tavasz lenne,
 hogy a nyájam gyepre menne.

(Cered)

A másik pásztorszöveg helyzetdal. A helyzetdal a bojtárok szemével láttatja a történetet, azokéval, akik olykor-olykor megapasztották az uraság nyáját, ha erre

mód kínálkozott, és egy ügyes hazugság-
 gal kivághatták magukat. A nagyobb álla-
 tok eltulajdonítása különben sem számí-
 tott náluk erkölcstelen tettnek, inkább betyáros virtusnak tekintették, mellyel nem egy dalukban el is dicsekedtek:

Két hete már, vagyis három,
 Mióta számadóm várom.
 Amott jön már, amint látom
 Három fekete számaron.

„Jó napot, te jó bojtárom,
 Gondolod-e, van-e károm?”
 „Károm nincsen, de nem is lesz.
 Míg a nyáj a kezemen lesz.”

„Hej, de hogy nincs, hej, de hogy nincs,
 Hát a vezérürü hol van,
 kibe vót egy mázsa fagyú,
 Hat pokrócra való gyapjú.”

Esteledik, alkonyodik,
 Gulya, ménes takarodik,
 Gulya, ménes takarodik,
 A számadó káromkodik,
 A számadó káromkodik,
 Hogy a bojtár jó bort iszik.

Egyik iszik a cseresbe,
 A másik a cserepesbe,
 A harmadik a polyásból.
 Iszik az aranypohárból.

(Bárna)

A Vidróczki-dallam leggyakrabban bal-
 ladaszöveggel szólal meg. Ezeket a szöve-
 geket két csoportra oszthatjuk. Egyik ré-
 szük Vidróczki Márton mátrai betyár meggyilkolásának történetét mondja el a tényleges helyzetre építve, s azt a népköltészet varázslatos világába emelve:

Nagy udvara van a holdnak,
 Nagy híre van Vidróczkinak,
 Úgy folyik annak a híre,
 Mint a patak folyó vize.

Tiribesen nagy a hajrá,
Vidróczki is arra sétál.
Utána megy Pinter Pista,
A baltáját belevágja.

„Pista pajtás, ne bánts engem,
Nincs rajtam a halóingem,
Nincs rajtam a halóruhám,
Ne hagyj árván edesanyám.”

Pista erre nem hallgatott,
Baltával még belevágott.
Ugy folyik a piros vere,
Mint a patak folyó vize.

„No, Vidróczki, itt heverjél,
Míg a gőzös ide nem ér.
Majd ha a gőzös ideér,
Elvittelek hazafelé.”

Jaj de szépen harangoznak,
Talán bizony Vidróczkinak.
Sír az apja, sír az anyja,
Sír mind a két testvérbátyja.

„Ne sírj, apám, ne sírj, anyám,
Nem leszek már többé betyár,
Elég volt a húsz esztendő,
Takarjon el a temető.”

(Cered)

A gyilkosságról a korabeli sajtó (1873) lényegében a balladához hasonlóan számol be, de természetesen szárazabban, tényszerűbben. Egy vonatkozásban azonban lényeges a különbség: az ismeretlen népi költő — a betyárballadák hagyományaihoz híven — idealizálja a betyárvezért, rokonszenvvel szól róla, megindítóan szép szavakat ad Vidróczki Márton szájába: ahogy gyilkosát kérleli, ahogy szüleitől búcsúzik, feltétlen részvétet kelt a hallgatóban.

A Vidróczki-balladák másik csoportjának valójában semmi köze sincs a mátrai betyár, Vidróczki Márton históriájához. Neve csupán betoldott név egy korábbi betyárballadába. Itt a Vidróczki név esetleges, más etnikai területeken más betyár nevét illesztik a szövegbe (Bogár Imre, Rózsa Sándor stb.):

Kutyakoponyai csárda
Zsandárral van körülállva,
Körül, körül, környesköriül,
Csak Vidróczkit fogják körül.

„Hej, Vidróczki, most gyere ki,
Hét vármegye vár idekél!”
„Mit ér nekem hét vármegye,
Tizenhárom győjjön ide.”

Be-belőnek az ablakon,
Piros vér folyik az ágyon,
Ezeretője zsebkendője
Csupa piros vér lett tőle.

Sír az anyja, sír az apja,
Sír mind a két testvérbátyja.
„Ne sírj, apám, ne sírj, anyám,
Nemsoká' betyárkodok már.”

Eleg volt a húsz esztendő,
Takarjon el a temető.”

(Mátranovák)

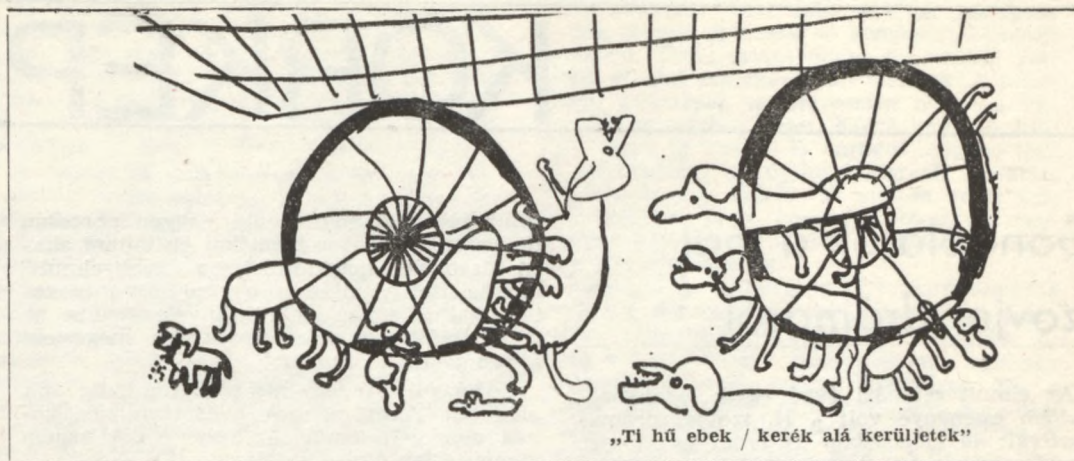
A rabénekek tulajdonképpen panaszdalok, melyek szorosan kötődnek a pásztor- és a betyárköltészethez. A Vidróczki-dallamra írt szöveg — a műfajra jellemző módon — egyes szám első személyben íródott, és az elfogatás okáról mélyen hallgat.

Meg vagyok én búval rakva,
Mint a borízú almafa,
Kettő-három terem rajta,
Mégis terítve az alja.

Csütörtökön virradóra
Ültem a bánat-hajóra,
Tíz óraker lefeküdtem,
Egy kicsit elszenderedtem.

Szemeimet fölvettem,
Három hajdú állt előttem.
Kérdelem tőlük: „Mit keresnek,
Talán értenek jötenek.”

„Erteled jöttünk, megkötözünk,
Városházára vitetünk,
Letétetünk a tömlőcbe,
A tömlőcnek fenekére.”

„Ti hű ebek / kerék alá kerüljetek”

Felizenek a bírónak,
Oldozza fel két karomat,
Ne örüljön rabságomnak,
Holtig alázom magamat.

(Egyházasgerge)

A bordalok, a mulatónóták igazán férfias műfajának éneklése alkalomhoz kötődik (lakodalom, szüret, disznótor, kocsmái mulatozás stb.), s így az idézett mulatónótában érzékelhető az alkoholtól felhevült ember fenegyerekeskedése, ésszerűtlen fogadkozása:

Igyunk egyet nagyot, hosszút,
Nincsen a jó lóra rossz ut,
Elmegy az a rögesen is,
Hegyen völgyön, laposon is.

Igyunk, kinek anyala van,
A bankónak négy sarka van,
Valamennyi rongyos bankó
Mind a kocsmárosnak való.

Iszok, iszok, addig iszok,
Míg a lovam el nem iszom.
Majd ha a lovam eliszom,
Arra se lesz többet gondom.

(Orhalom)

A magyar népi líra legnagyobb csoportját a szerelmi dalok alkotják. A Vidróczki-dallam lassú tempójához, borús, hangulatához azokat a verseket illesztik, amelyek a fájdalmat, a búcsút öntik sorokba.

El kell menni, ha esik is,
Meg ha nehezen esik is.
Nehezen esik a járás,
Tőled, babám, az elválás.

Sok jó napot éjszakával
Eltöltöttem a babámmal,
Kit hiába, kit haszonra,
Kit a szívem bánatára.

(Zabar)

A másik szerelmi dal az érdekházasságba kényszerített fiatalasszony panasz-dala, melyben már a halálvágy is megszólal:

Jaj, Istenem, mi lett engem,
Az én hajdani jókedvem
Oda tőlem, mint az álom,
Nyugtóm sehol nem találom.

Jaj, Istenem, de víg voltam,
Míg az anyám lánya voltam.
De most már hogy nem az vagyok,
A bűnnek is helyet adok.

Jaj de beteg vagyok szörnyen,
Talán meg is halok könnyen.
Jaj, mert annak halni könnyű,
Kiért nem hull semmi könnyű.

Megérem még azt az időt,
Sirva még el házam előtt,
Megöleled kapufáját,
Ugy siratod a gazdáját.

(Egyházasgerge)

Meglepő, hogy a rubato jellegű Vidróczki-dallam feszes előadásban, gyors tempóban — táncdalként — is fellelhető. Itt már a szöveg hangulata is megváltozik: nyers tréfálkozássá, jókedvű csipke-

lődéssé alakul. A táncfunkció belépésével a tempó és a ritmus szerepe fontosabbá válik, a dallam és különösen a szöveg-funkció veszt jelentőségéből. A versszakok lazább tartalmi és hangulati kötődése egymáshoz részben ennek a funkcióváltásnak a következménye:

Szárad a bokor a tetőn,
Haragszik rám a szeretőm.
Ha haragszik, mér jár erre,
Semini járója nincs erre.

Irigyeim sokan vannak,
Mint a kutyák, úgy ugnak.
Adok nékik szép napokat,
Hagy ugassák ki magokat.

Nem káposzta, ki nem fejles,
Nem menyecske, ki nem szemes,
Nem menyecske, ki nem csalfa,
Ki az urát meg nem csalja.

„Édes kedves feleségem,
Mosd ki nekem te az ingem!”
„Ki is mosom, kivásalom,
Gyenge testedre úgy adom.”

(Erdőkürt)

Utoljára idézzünk egy bányászballadát, amely akkor keletkezett, mikor már a helybéli falusi lakosság tekintélyes része is vállalta a föld alatti munkát a nógrádi szénmedencében. A parasztság soraiból alakult munkásréteg dallamvilága a népdal maradt, szövegvilága azonban megváltozott: az új körülmények közé kerülő ember érzésvilágát szólaltatja meg. A helyzet drámai: a bányászlegényt életveszélyes helyre küldi felettese, a legény a fenyegetés után enged, teljesíti a parancsot, a zombban elpusztul, kedvese már csak halva láthatja.

A ballada műfaji sajátossága a szaggatott előadásmód: az események rendjéből egy-egy láncszem kimarad, ami azonban nem zavarja különösebben a megértést:

Nem hal meg az Isten soha,
Mindenekre vagyon gondja.
Gondja vagyon mindenkire,
Szegény bányászlegényekre.

Jaj de sötét lenn a tárna,
Halovány a mécs világa.
„Kedves pajtás, mi lesz velünk,
Meddig kell még itt szenvednünk?”

Mérges a Hevér úr szava,
Szvattyúzni küld a zombpa.
„Hevér uram, ne küldjön be,
Nem jövök ki onnan élve.”

„Ha be nem megy, eridj haza,
Ne lássalak itt meg soha!”
„Jaj de fojtó a bányalég,
Már a mécses lángja sem ég.”

„Gonosz Hevér, mondd meg nekem,
Hova küldted a kedvesem?”
Jaj, Istenem, most tekints rám,
Halva fekszik az én rózsám.”

Nagy Zoltán

KÖRKÉP

Gondolatok a mai szovjet drámáról

Az elmúlt színházi évad egyik legkiemelkedőbb eseménye volt a II. szovjet drámafesztivál: 40 előadásban 24 orosz és szovjet szerző darabjaival ismerkedhetett a magyar közönség és a szakma; s bár egyetlen, bármilyen gondos válogatással is előkészített rendezvény nem alkalmas arra, hogy egy ország színházkultúrájáról, drámairodalmáról megközelítőleg hiteles és teljes képet adjon, arra azonban mindenképpen, hogy felhívja a figyelmet a mai szovjet drámára és színházművészetre, s (más forrásokkal együtt) segítse az új törekvések felmérését. Aligha vitatható: a mai szovjet dráma a soknemzetiségű szovjet irodalom reprezentáns, „vezető” műfaja, s a szocialista művészet és az egyetemes emberi kultúra értékei között egyre jelentősebb helyet foglal el. A szovjet drámának ez a reneszánsza, természetesen, nem homályosítja el a lírában és az epikában — főként novellisztikában mutatkozó, figyelemre méltó törekvések értékét — meghatározó jelenlétével mintegy másfél évtizedes folyamat „kiérésének” lehetünk tanúi.

A mai szovjet dráma élénk társadalmi visszhangja, tartalmi és művészi megújulása természetesen elválaszthatatlan a színházi élet fejlődésétől: vannak izgalmas rendezői egyéniségek (Jefremov, Ljubimov, Tovsztonogov stb.), fegyelmzett és újat kereső színházi kollektívák (a moszkvai Taganka, a Szovremennyik, a Majakovszkij, a leningrádi Művész Színház együttesei elsősorban), s főként van alkotó gondolkodásra, vitára, elemzésre serkentő légkör a színház, a drámairodalom körül, amit rendkívül jól jellemzett Csingiz Ajtmatov, az *Út a Fudzsiámára* című drámában. Mambet Ajbatov, a darab egyik hőse (az olvasók nevében ugyan, de mégis) a mai szovjet író társadalom reményeit és szándékait fogalmazza meg a következő szavakkal: „Az ember szeretné tudni, hogy egyszer végre igazi irodalom is születik mindarról, amit megértünk, a mi nemzedékünk élményeiről. Arról, hogyan éltünk. Hogy azoknak, akik utánunk jönnek, ugyanúgy kell-e élniük? Ezekre a kérdésekre kizárólag az irodalom, csakis az irodalom adhatja meg a választ...”

A szovjet dráma (és színházművészet) mai reneszánsza azonban mégis elsősorban irodalmon kívüli, azaz elsősorban társadalmi természetű tényezőkkel függ össze. A közgondolkodásban, a mindennapi életben, az emberi kapcsolatok, szokások, igények és törekvések világában is mélyreható változások mentek végbe; bizonyos, végérvényesen lezártnak vélt kérdésekre — most a viszonylag hétkész körülmények között felnőtt új nemzedékek igénylik ezt — újból és a korábbiól eltérő módon kell választ adni. Az emberi kapcsolatok minősége, a munkához, a múlthoz való viszony tartalma, az erkölcsi normák változása ma a szovjet társadalom érdeklődésének középpontjában áll — s ezeket az új formában (s sokszor új tartalommal) megjelenő konfliktusokat leginkább a dráma képes kifejezni; az egyes ember erkölcsi rendjében és világképében egyszerre jelenlevő ellentmondásos erőket éppen ez a műfaj, a dráma képes tükrözni, különösen akkor, ha ez a tükrözés olyan becsületes, néha szinte önkínzó őszinteségű önelemzés szándékán alapul, amint ez a mai szovjet írók többségénél tapasztalható. Már említett

drámájában Ajtmatov, aki nagyon pontosan diagnosztizálja a problémákat elsimítani akaró kispolgári magatartást, a „volt-elmúlt” szemlélettel vitatkozva a prakticista magatartással polemizál, s állítja vele szembe az új, a múltat a jelen érdekében megérteni akaró gondolkodásmódot.

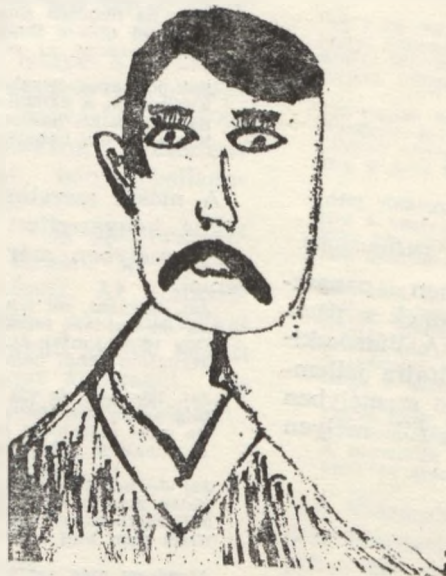
„Almagül: Az egyéniségekkel mindig volt elég baj. Amit az idők megkövetelnek, annak meg kell lennie, és kész. A történelem menete ellen nincs apelláta.

Mambet: De az embernek a maga számára legalább értelmeznie kell a történelmi folyamatot.”

Ez a szándék ma különösen jellemző a szovjet írókra. Innen következik például, hogy a Nagy Honvédő Háború ma is központi helyet foglal el a szovjet irodalomban, de változóban van ábrázolásának módja; tágultak a nemzedékek, az egész nép sorsát meghatározó történelmi esemény megközelítésének lehetőségei. Rendkívül jellemzően mutatja e lehetséges írói látásmódok (korántsem teljes) skáláját öt, a Szovjetunióban élénk visszhangot keltő dráma alaproblémája. Csingiz Ajtmatov *Út a Fudzsiámára*, Alekszej Arbutov *Az én szegény Maratom...*, Andrej Makajonok *Itélkezés*, Vera Panova *Szállnak az évek*, Mihail Roscsin *Szerelvény a háterszágba* című darabjainak témája a háború, de még inkább: a szándék az emberség

megőrzésére a háború viszonyai között. Kifejezetten „hagyományos háborús” témájú darab közülük csak az *Itélkezés* (amely egyben a leggyengébb is). Az elmúlt évtizedben írott háborús témájú művek szerzői nem csupán és nem elsősorban emléket kívánnak állítani a nagy történelmi eseménynek, a szovjet emberek hősiességének — megtették ezt már sokan előttük, s nemegyszer művészi fokon. A háborúban élő, vagy azt túlélt ember viszonyrendszerének feltérképezése, a rendkívüli körülmények között kifejlődő magatartástípusok elemzése a mai írói nemzedék számára az aktuális erkölcsi tanulságok, következtetések megfogalmazására lehetőség. Ajtmatov például a bátorság, az erkölcsi bátorság problémáit vizsgálja. A „Fudzsiámán”, Kirgizia egyik hegycsúcsa közelében összegyűlnek az egykori frontbarátok, négyen (közülük három feleségükkel). Múltjukról, megtett útkiról, maj helyzetükről vallanak, s habár mindegyikük igyekszik megnyugtató, derűs képet adni életéről, hamar kiderül: árulás bűne, terhe nyomja lelküket — veszni hagyták a közülük legkülönbet, barátjukat, Szaburt. Szabur ugyan nem a németek áldozata lett, él ma is, igaz, tőlük távol, elzúllóten; a lényeg azonban, hogy a háborúban is együtt harcoló barátok hallgattak, amikor Szaburt, a fiatal poétát néhány vitatható

JÓZSEF ATTILA

„Vidám én jó volt, s tán konok.”

sora miatt meghurcolták, s akit — bár később rehabilitálták — ez a megrázkódottat emberileg végképp összetört.

Szabur, mint a jelenlevők visszaemlékezéseiből kitűnik, a Szovjetunió területének felszabadítását követő napokban „Ha elné-mul majd a háború” címmel poemát írt, amelyben az őszinte, kritikai hangon megénekelt békevágy kételkedéssel párosult: miért a további harc, a tengernyi szenvedés? Ez az alighanem annak idején nemcsak Szaburban felvetődő kérdés, meglehet, pacifista szemléleti alapokra épült, s megértésre nem található. Szabur azonban kétségei közepette barátai magára hagyták (vagy tán maguk sem mertek e gondolat mélyére hatolni), s barátjukat a gyanakvás légkörében elítélik: Szibériába kerül. Az „árulás” miatt érzett büntudatot próbálják „kibeszélni” magukból, de akaratlanul is önmaguk felett ítélnék az egykori elválaszthatatlan jóbarátok. Ajtmatov drámájában, mint több korábbi művében, az emberség tartalma áll a középpontban. Maga szinte ars-poetica-szerűen meg is fogalmazza szándékát: „Jozsif Tatajevics: Mire tanítson a mi művészetünk? Becsületességre, hűségre, önfeláldozásra, állhatatosságra, jellemzilárdságra, és végül hősiességre. Hősiesség nélkül nem tudom elképzelni a mai ember arcukat, napjaink emberét... Itt vagyunk mi, végigharcoltuk a háborút, talán nem vagyunk alkalmasak követendő példának? Mambet: Úgy van, én is teljesen egyetértek ezzel: a művészet nevelje az emberben a legigazabb erkölcsi értékeket. De hogyan — ez a kérdés! A művészet örök kérdése. Mindaz, amit itt ilyen szenvedélyesen felsoroltál, egy szóban összefoglalható: emberség. Igen, igen, emberség. Én ebben látom a művészet legfőbb szerepét.”

Az emberség és hősiesség ilyen finom szembeállása nem véletlen. Valójában, Ajtmatov számára ezek a fogalmak, illetve erkölcsi tulajdonságok nem zárják ki egymást. Számára a belső összefüggések és a meghatározott történelmi körülmények között egy emberben kifejeződő formák érdekesek.

A hősiesség tartalmának árnyaltabb bemutatása természetesen számos dramaturgiai változást von maga után. Eltűnőben van a kiemelkedő hősök, valamint a néptömegek romantikusan felfogott megkülönböztetése, a széles ecsetvonásokkal megrajzolt történelmi tábló, egyszerűsödik a cselekmény, az író figyelme egyre inkább a belső, pszichikai folyamatok felé fordul. Ezt éreztük már a *Csendesek a hajnalok* megrendítő képeiben, de még jobban megmutatkozik ez a tendencia Mihail Roscsin *Szerelvény a hátszországba* című drámájában is. (1975-ben, a győzelem 30. évfordulójára írta Roscsin ezt a darabot, s ugyanabban az évben mutatta be a moszkvai Szovremennyik Színház. A Magyar Televízió három évvel ezelőtt vitte képernyőre a tragédiát) Roscsin a hősiesség, az erkölcsi nagyság példáit nem a frontharcosok körében, nem a pillanatonként ismétlődő életveszély keretei között, hanem a Moszkvából a hátszországba evakuáló asszonyok, egy kitelepülő gyár leendő munkásnői között találta meg. Születés és halál, mindennapos veszekedések, „vodkazások” és majdnem naturáisan hétköznapi életmozzanatok adják a darab külső kereteit. Emberi gyengék, mosolyogtató és bosszantó fogyatékoságok hitelesítik a messzi ismeretlenbe utazó asszonyok hősiességét, ami nem egyéb, nem több, mint az élethez való ragaszkodás, a hit és továbbélés vágya.

A drámában tulajdonképpen kevés történik. A vonat 1911 őszén, a háború legnehe-

zebb heteiben kelet felé tart. A szereplők — nők, öregek, gyerekek — kényszerű semmittevésben, bizonytalanságban, de valami retentő, elszánt élniakarásban utaznak. A csüggedés, kishitűség természetesen ebben a vonásban is felüti a fejét. Kínzó vágy — hallani végre jó hírt — és haragos szégyen tölti el az utazókat az újabb kudarcok hallatán. De mindig van valaki, ki erélyes, okos szóval, tréfával vagy éppen új témával megkísérli feloldani a belső, a robbanás határáig növe feszültséget.

Megint más oldalról él a háború élménye Arbuзов drámájában, *Az én szegény Maratom...* című művében. Marat, Leonyidik és Lika az ostromlott Leningrádban találnak egymásra, kötnek szoros barátságot. De a közös álmódosások, a hármójukat összefűző közös élmények csak ürügyet szolgáltatnak ahhoz az önvizsgálathoz, amely a háború utáni nemzedéknek — úgy tűnik — elkerülhetetlen kötelessége.

Arbuзов drámája 1965-ben született, figurái, konfliktusai mára már ismert, megszokott képlet: a körülményekbe beleszóko, önmaga álmait feladó „konformista” („Elfáradtam... azért, mert az ember leginkább akkor fárad el, ha egy helyben áll!”), a mindig megújulni kész, önmagával és a világgal állandó harcban álló „dühöngő” fiatal és a kettejük között őrlődő, de végül is az értékesebbet, igazabbat választó harmadik. Ismert képlet — Arbuзов drámája azonban ma is érdekes, izgalmas. Miért? Talán azért, mert az akkor negyvenévesek közérzetét elemző önvizsgálat, az akkor feltett, de kellekőppen meg nem válaszolt kérdések logikusan vezetnek el a mai elemzésekhez, mintegy megvilágítják a mai morális érzékenység kifejlődésének útját. Megharcolni a harcot, s aztán békében elfogadni a viszonyokat, tudomásul venni a feltételeket, vagy keményen birkózni önmagukkal és másokkal a jobbért — csak látszólag könnyen eldönthető kérdés. Arbuзов arra figyelmeztet: a leegyszerűsítések, a hamis belső béke vezethet igazi kudarchoz, a csata igazi elvesztéséhez.

Ez, a „kívül-belül harc” élménye, az önmagunkkal, a megszokásokkal, beidegződésekkel való szembenézés igénye teszi olyan érdekessé az úgynevezett „termelési” drámákat is. Nem tagadható: a magyar olvasó, színházlátogató számára ez a szovjet esztétikai és kritikai szakirodalomban elfogadott terminus technicus nem hangzik túlzottan jól. A szemantizmus korszakát idézi, azt az ábrázolásmódot, amely a termelő, dolgozó embereket elsősorban a munka külsőleges dologi oldalai felől mutatta be, olyanokként, akik az újabb és újabb munkasikerek, termelési rekordok elérésében csakis a sötétben bújgó ellenség szabatázsakciója akadályozhat meg. A munka — ennek az ábrázolásmódnak a receptje szerint — a boldogság közvetlen forrása, az alkotó, vidám élet feltétele. De a magyar olvasó, néző számára idegen ez a műfaji megjelölés azért is, mert azt sugallja, hogy a drámai mű témája maga a termelés, a munka, a konfliktus az emberi alkotó, teremtő erő és a külső természeti világ között. Valójában: azok a színpadi alkotások, amelyek az újat alkotó embert a *munkájában* mutatják be: emberek közötti konfliktusokat ábrázolnak, különböző erkölcsi értékrendű, szokásokkal, vágyakkal rendelkező emberekről szólnak. A meglehetősen természetellennek és lényegtelennek tűnő terminológiai meditációt félretéve, most arra szeretnénk a figyelmet fordítani, ami különösen fontos ezekben a művekben: megváltozott a munka, a dolgozó ember konfliktusainak ábrázolása, a termelési rekordok, az „ezer százalékok” helyett a mindennapok útvesztőiben bolyongó ember realista bemutatása kerül előtérbe. Nem is munkaszervezési kérdésekről van ezekben a drámákban szó, nem egyszerűen arról, hogy lehetne jobban is dolgozni. Sokkal inkább arról, hogy gazdasági gondjaink, kérdéseink elemzésekor morális tényező sem hagyható figyelmen kívül. Az ember, a termelőember nemcsak homo oeconomicus, hanem homo moralis is.

„Egy tört széke van, hogy begyűjtsön”

Arról kérdeznak e drámák írói, hogy valóban tulajdonosai vagyunk-e gyárunknak, építkezésünknek, s arról: képesek vagyunk-e napi, rövid távú (és személyes) érdekeinket alárendelni egy nagyobb közösségnek. (Sajátos módon a szovjet irodalom előbb és sokoldalúbban ábrázolta az érdekviszonyok problémáját, mint a közgazdasági szakirodalom.)

A munka, a dolgozó ember alkotó öröme a harmincas évek óta különös helyet foglal el a szovjet művészetben. Korábban elsősorban a filmművészet klasszikusai (D. Vertov, Dovzsenko és mások) alkotásaiban találkoztunk az alkotó ember örömeinek és gondjainak bemutatásával, ma elsősorban a dráma ad képet a munkájában újat kereső ember gondjairól, a munkához való szocialista viszony kialakulásának korántsem ellentmondás- és konfliktusmentes útjairól. Ezek a drámák közel állnak a publicisztikához. Anynyiban persze, hogy nagyon is aktuális kérdéseket feszegetnek. (Hogy mennyire aktuálisakat, azt mutatja az a tény, hogy A. Gelman *Egy pébé-ülés jegyzőkönyve* című darabja után a szovjet központi lapok, a rádió és a televízió tíz és tízezerrel kapták a leveleket a nézőktől — vitatva, vagy igazolva a szerző koncepcióját.) Ezek a darabok — maradjunk most csak Gelman három, nagy visszhangot kiváltott munkájánál: *Egy pébé-ülés jegyzőkönyve*, *Visszajelzés*, *Mi aulirottak* — azonban nemcsak aktuálisak. Aktuális lehet egy jó riport is, vihart is kavarhat, esztétikai értékelése azonban több, mint indokolatlan volna. A többet, ami szenvedélyes állásfoglalást vált ki nézőből-olvasóból nem is csupán a kritikus hangvételben, visszás jelenségek alapos elmarasztalásában van. Ezeknek a daraboknak a szemléleti újdonsága a figyelemre méltó. Az a szemlélet, amely — mert az élet alapos ismeretére épül — nem magára a munkaproblémára irányítja a néző figyelmét. Mindegy, hogy beruházásról, munkaszervezésről, minőségről van-e szó, a lényeg: a munka szocialista jellege nem direktívák útján, hanem éles morális harcokban születik meg — s ezekben a drámákban sohasem elvont moralizálásról van szó: valós anyagi, egzisztenciális érdekek csapnak össze, nincs deus ex machina, a helyi tévedéseket bölcsen felülbíráló és a problémákat mégiscsak megoldó „felsőbbtség” sem makulátlan. Ezekben a drámákban mégiscsak a morális tényezők iránti érzékenységre figyelhetünk fel. A *Visszajelzésben*, Sonsakov, a megyei pártbizottság első titkára némileg önkritikusan is megfogalmazza az író, s egyben a társadalom véleményét: „Az igazság kimondásához nem kell se technikai apparátus, sem építőanyag-készlet. Egyszerűen csak becsület kell és megfelelő bátorság. Ha ma kizárjuk életünkől, dolgainkból az elemi hazugságot, akkor ennek, szilárd meggyőződés, gazdasági eredménye is lesz.”

Ezekben a „termelési drámákban” sokszor találkozhatunk a magyar irodalmi és filmművelemből ismert „nehéz emberekkel”. Ismerősek és szimpatikusak, bár tudjuk: erőfeszítéseiket nem koronázza mindig siker, s nem is mindenben van igazuk. De ezeknek a daraboknak a sikere éppen abban rejlik, hogy írójuk nem kísérli meg az irodalomból származó „erkölcsi elégtétellel” kárpótolni őket — mert az élet sem segíti őket mindig dialalra. Konfliktusai emberiek, hétköznapiak, útjuk, sorsuk sem térhet el tehát a tipikustól.

Emberség és erkölcsi tartalom kérdéseire összpontosítja figyelmét a szovjet dráma, természetesen tehát, hogy a magánélet szférája is írói bonckés alá kerül. Raszputyin, Druce, Trifonov, Vampilov nevét és darabjait jól ismeri a magyar közönség. Az ő (és más szerzők) darabjainak domináns vonása, hogy a barátság és a szerelem (házasság) témájának értelmezésének mindegyikük nagy figyelmet szentel. A barátság az orosz és szovjet irodalomban mindig is fontos témának számított. Ma olyan szerzők számára, mint Druce, Ajtmatov, Vampilov, a barátság elsősorban az őszinte emberi kapcsolatot jelenti.

Vera Panova *Szállnak az évek* című drámájában, Arbuzov már említett művében, Vampilov *Vadkacsavadászatában*, Ajtmatov *Ut a Fudzsijárára* című tragédiájában, Druce *Az a legszentebb* vagy *A lélek ünnepe* című színműveiben az emberi kapcsolatok őszinteségéről, ennek igényéről, a barátok felelősségéről rendkívül súlyos gondolatokat fogalmaznak meg a szereplők. Mintha belefáradtak volna a szép és kellemes társalgásba, a tósztok ünnepélyességébe — a barátok (ha valóban azok) kíméletlen őszinteséggel olvassák egymás fejére a másik gyengeségét. Vampilov *Vadkacsavadászatában* Zilovnak, a darab főhősének teljes erkölcsi őszszeomlását nagymértékben az idézi elő, hogy a hazugságoknak azt a rendszerét, amelyet ő jellemgyengeségből fölépít, végül is senki sem leplezi le, a főhős maga fárad bele önmaga gyengeségébe, válik erkölcsi hullává. Az őszinteséget tartja a szovjet drámaírók többsége a szerelem, a házasság alappillérének is. Emil Broginszkij és Eldar Rjazanov *A képmutatók* című tragikomédiájában a volt házastárssal először boldogságot, azután pedig újbbli vonzalmat hazudnak egymásnak. Komédiába illő kalandjaikon azonban a néző igencsak kényszeredetten nevet: a hazugságba kényszerülő emberek olyan hálot fonnak maguk köré, amely végül is érzelmeiket, erkölcsi tartásukat fojtja meg, s válnak másokat és önmagukat becsapva képmutatókká, akik képtelenek normális emberi kapcsolatokat fenntartani. A hazugság végzetes következményei Vera Panova *Szállnak az évek* című líraian szép darabjában elfojtott tragédia formájában jelennek meg s a felelősséget vállalni képtelen Bakcsygin „csak” egy sokat ígérő és feltételek nélküli szerelmétől meg hazugságával. A *Visszajelzésben* Gelman a közéleti hazugságok következményeiről kevésbé líraian szól, a karrierizmusból, kézenlemből, vagy egyszerűen gyávaságból hazudókat a színházi vádlottak padjára ülteti, s nem kétséges: ez a társadalom ítélete is.

Napjaink szovjet drámája elsősorban az erkölcsi érzékenység, a személyiség felé forduló, növekvő figyelem tekintetében egységes. Tematikai és stílári szempontról rendkívül sokszínű. Ha valami rokonságot a különböző stílustörékvések között mégis fellelhetünk, az elsősorban a teatralitás és a pátoz elutasítása. Hétköznapi emberek ismert, mégis művésziileg mélyebben átél, megfogalmazott konfliktusai, kis és nagy vágyai jelennek meg a mai színpadon — mégsem szürkén, az élet pusztá utánzásaként. Fontosnak mondanak el: azt, hogyan válik filozófiailag megalapozott erkölcsi értékrend társadalmi valósággá, milyen konfliktusokon keresztül tör magának utat az új, milyen áldozatokkal és buktatókkal jár a régi és az új harca. A mai szovjet dramaturgia nem él a modern nyugat-európai színház fogásaival. Nem sokkal, nincs időjárték, a groteszk vagy az abszurd elemekkel is csak elvétve találkozunk. Ezek nem is hiányoznak, mert a gondolatok súlya, az alkotók művészi felelősségtudata ezeket a formai zsonglörködéseket nem is igen teszi lehetővé. Ha valamit mégis hiányolunk: az a satirikus hajlandóság, a kritikai fegyvertár szűkössége. A színházat a Szovjetunióban nagyon komolyan veszik, annyira komolyan, hogy majakovszkij méretű satírával, de még a goli hagyományok folytatásával sem igen találkozunk. Vannak persze szellemes replikák, de a szovjet drámaírók többsége még túlságosan közelnek látja napjaink társadalmi valóságát ahhoz, sem hogy napjaink Osztag Benderein (akik ma is léteznek) mulatni és mulattatni tudna.

Teljes képet adni e rövid ismertetés keretében a mai szovjet drámáról nem lehet, célunk is csupán néhány gondolat, néhány karakterisztikus jellemvonás felvillantása volt. A részletesebben tájékozódni kívánóknak a Szovjet Irodalom című folyóiratot és a mai szovjet drámák ez évben megjelent antológiáját ajánljuk.

Kiss Aurél

Kertész Ákos:

Kasperek

Kertész Ákos jó elbeszélő, a szó eredeti értelmében. Mielőtt eldöntené az olvasó, hogy egyáltalán tetszik-e neki egy-egy Kertész Ákos-írás, egy bizonyos: érdekesnek találja, sőt érdekeltnek találja önmagát benne. Nem másodrendű szempont ez, mert érintett szerzőnk nagy mesterségbeli tudására vall. Ez a tudás kamatozik Kertész Ákos új kötetében, a *Kasperekben* is. A legelső szinten a hangnemi változatoság ragadja meg az olvasót. A bevezető kisregény (*Aki mer, az nyer*) meglehetősen könnyed hangvétellel, de sokban emlékeztet a korábbi, *Névnep* című drámára. Hozzá kell azonban fűznünk, hogy gyengébb annál, elsősorban a sok sztereotip elem miatt. Ami mégis értékes alkotássá teszi, az a sajátos komikum, amely a természetes és a szokatlan jelenetek groteszk egymásba fonódásából ered. Az ezt követő elbeszélés (*A világ rendje*) ironikus hangvételű: „a világ rendje” azáltal áll helyre, hogy az ember józan gondolkodásától vagy emberi érzelmeitől visszatér állati ösztöneihez. Nagyon lényeges kérdéseket vet föl az író. Élüket némiképp tompítja, hogy az első három írásban a végtelen hosszúságú mondatok olykor modorosnak tűnnek föl, helyenként bőbeszédűek is. A címadó novella stílusban és hangnemben eltér az előzőektől: a mondatok tömörebbek, s a többi elbeszélés groteszkbe hajló komikuma után erre sokkal inkább a humor a jellemző. A komikum még a kötet befejező művében, az *Özvegyek* című drámában is lényeges elem, sőt itt mélyül el igazán. Csak egy példa: talán nem be magyarázás, ha Anna és Hanna szembeállításában egészen finom Shakespearepersziflázst érzünk.

A kötet írásainak világa, a munkás- és a művészelet ismerősek Kertész Ákos előző műveiből. A megközelítés módja is hasonló: szerelmi kalandokból bontakoznak ki a szereplők egyéb alapproblémái. Az író többnyire mégis elkerüli az önismétlés csapdáját. A testi szerelem és a házasság témája *A világ rendjében* válik kulcsfontosságúvá, s ez az egész kötet gondolatvilágát elmélyíti. Ezt az elmélyítést némelyik írás túlzott könnyedsége szükségessé is teszi: az *Aki mer, az nyer* néhány részletében borotvaélen táncol közhelyek és közhelyparódiák között.

A különböző lelki folyamatok úgy tűnnek föl e művekben, mintha egyetlen emberben játszódnának le: az egyik szereplőben megjelenő érzelmi mozzanat vagy gondolat a másik szereplőben folytatódik. Így csapnak össze az emberi sorsok már a bevezető kisregényben. Ehhez szükséges az író kitűnő situációtéremtő készsége, amely például a *Pillanatkép* című novellában is megmutatik. Ez a „pillanatkép” — ha nem olyan mély is, mint Kertész legjobb művei — emberi sorsokat

mutat föl. Az író azonban ezen is túllép: a sorsok pillanatnyi összefonódását, a véletlen emberi találkozások kisüléseit is hitelesen rögzíti. Szerkesztőelvére jellemző, hogy egyetlen alaphelyzetből bontja ki mindazt, ami a szereplők sorsában közös. Ez áttételes módon még a címadó novellára is jellemző: romantikus színezetű történet egy jólelkű öregemberről, aki csak a kutyákban találta meg azt a társaságot, amelyet az emberekől hiába várt. Az emberi sorsok összecsapása az *Özvegyekben* a leghevesebb. A négy szereplő viszonyát bizonyára világosabbá tette volna, ha többet tudunk az őket összekapcsoló Kassai Kornélról. A jellemek megformálása azonban így is értékessé teszi a drámát. Hanna útja, alakja a művészetért mindent odahagyó ember jó szándékának kudarcát mutatja. Anna sorsa azt példázza, hogy a szabályosra kerekített élet embertelenné válhat. Anyuska karaktere az anyai szeretet hatalmának végességét jelzi: Róza azt az illúziót látszik cáfolni, hogy a jó-

szívű, önzetlen szerető „végső menedék” lehet.

A kötet központi problémája az emberiség kérdése. Kertész Ákos nem elvontan, hanem konkrétan, mai társadalmunkra vonatkoztatva közelít hozzá. Az *Aki mer, az nyer* kulcsfigurája Vukovics, a gyöngé, de ravasz kisember. A homo ludens az eszménye, számító módon gondolkodik, nincs benne részvét. A testi szerelem márik itt a kötet egyik vezérmotívumává válik, és — bár a további írásokban helyenként túlhangsúlyozottnak érezzük — sokféle jelentést hordoz. Vukovics esetében még póttévekenység, az *Özvegyek* Rózája már tiszta humánusát jelzi vele.

Kertész Ákos nagy kérdése tehát — leegyszerűsítve — így hangzik: hogyan érhető el az emberség mai társadalmunkban? A mi kérdésünk pedig az, hogy az író válaszol-e erre. A kötet első három írásában inkább csak a problémafelvetés a szembeeszköz. A *Kasperek* már inkább „felelő”, mint „kérdő” novella. Kedves tanmese,

de egy kissé leegyszerűsített. A kötet egészében, az előző novellák erotikus töltése után, oldó, frissítő szerepe van. A hős azonban lényegében Kertész Ákos megszokott hőse: az önmegvalósítást öntudatlanul próbálgató ember. Ha a novellában kirajzolódó parabolaív egy kissé sablonos is, a részletek étellel telítettek. Nem hordoznak igazán mély mondanivalót, de kedvesek, emberséget sugárzóak. Az emberség tehát a legnyomorúságosabb körülmények között is megvalósul, és akaratlanul is például állítja önmagát — sugalmazza a novella.

Ezután jön az antitézis: az *Özvegyek*. Aki azonban a kötet eddigi gondolatainak elmélyítését várja, némileg csalódik. Kassai alakjának háttérben hagyásával talán éppen a lélektani és társadalmi szempontból egyaránt leglényegesebb problémát kerülte meg Kertész Ákos. Az író további művei talán ilyen szempontból is teljesebbek lesznek majd. (*Szépirodalmi*, 1979.)

D. Rác István

A „cinizmus” és az „irónia” védelmében

Széljegyzetek Kerékyártó István „Az ironikus életformától a cinizmusig” című cikkéhez. (Palócföld, 1980/4.)

Minden kijelentés értelmességének előfeltétele, hogy a „közlő” és annak „befogadója” kimondatlanul is egyfajta hallgatólágyan érvényes konszenzus (közmegegyezés) alapján akár a kijelentés egészének, akár alkotóelemeinek (így a meghatározott fogalmakat jelölő szavaknak) és ezek összekapcsolásának értelmezésében legalább alapjaiban egyetértsen. Egyszerűen: azt értse meg a másik szavaiból, amit az velük mondani akart. Ha ez a feltétel nem teljesül, kezdődik a mindennapi pongyola szóhasználatból fakadó s unalomig ismert önmagyarázó-önmentegető önértelmezgetések zűrzavara, a „tulajdonképpen én így mondtam, de valójában így és így gondoltam”, a „lehet, hogy rossz szót használtam” — stb. típusú — többnyire minden határozott kijelentést kontúrtales szókásába, végeérhetetlen kimagyarázkodásmasszába belekutyuló szájdíaré. Aki csak egy kicsit is foglalkozott klasszika-filológiával, aki csak egyszer is vette a fáradságot, hogy belepillantson, mekkora tudományos nehézséget okoz a Biblia egy-egy óhéber, arámi vagy görög fordulatának hiteles megértése-értelmezése, aki csak egyszer is hajlandó belelapozni egy Platon-, egy Arisztotelész-, egy Hegel-kiadás (csak könnyen hozzáférhető, magyarul a közelmúltban megjelent példákat említek) jegyzeteibe-kommentárjaiba, könnyűszerrel meggyőződhet róla, mennyire bonyolult, sokszor hosszú életet igénylő tudományos feladat egy-egy látszatra magától értetődő terminus *igazi* jelentésének megfejtése. Nem azért, mert — mint a hazai elméletellenes közvélemény még ma is hiszi — a fogalmazás szándékoltan pontatlan, homályos, „arisztokratikus”. Hanem mert minden szó, miként minden egyéb jelentéshordozó közlés értelmét az a szövegkörnyezet határozza meg, amely övezi. (Szándékosan nem azt írtam, hogy „amelyben elhangzik”: ma már külön tudomány, a paralingvisztika foglalkozik a nem szóbeli megnyilatkozások jelentésével, értelmezésével; s ma már közhely, hogy a szavak fogalmi értelme mellett ugyanakkora, esetenként pedig nagyobb jelentősége lehet az intonálási módnak, a kijelentés fogalmi „tartalmával” ellentmondó apró szemvillanásnak vagy fejmozdulatnak, lehet „csúnya” szavakkal becézni és „szép” szavakkal megvetést-becsmérlést kifejezni, stb.)

Különösen nagy és kínos zűrzavart eredményez, ha egy-egy évezredes hagyományra és sokszoros filozófiai elemzésre visszatekintő fogalmat magába szippant, asszimilál a mindennapi nyelvhasználat. Természetesen, kiszakítva az összes, eredeti értelmét meghatározó szövegkörnyezetből, kritikátlanul, vulgarizálva, primitíven aktualizálva. A jobbik esetben az efféle átértelmezést „szakemberek” végzik el, — így történhetett meg, hogy (mint századunk egyik legnagyobb klasszika-filológusa, Loszev vaskos monográfiájában bizonyította) Platon filozófiai rendszerének egyik legbonyolultabb és legfontosabb alapfogalma, az *Idea* még a filozófiailag „kiművelt emberfők” fejének több-

ségében is az eredeti „terminus technicus” reneszánsz kori, neoplatonista — és filozófusok által félreértelmezett, félreértett formájában — él és használtatik mind a mai napig. A rosszabbik esetben ezt az átértelmezést „laikusok” végzik el. Úgy, hogy pl. Epikurosz nemes és mély gondolatait az erkölcsstelen élvhajászok „elméleti” öngigazolásává („epikureista disznó”...), az antik sztoikusok (Seneca, Epiktétosz stb.) filozófiájában vigaszt kereső keserűségét az étellel szembeni közönyösség apológiájává, a görög szofisták komoly problémafelvetéseit a szavak csúrés-csavarásának „mutatványává”, Fichte „tökéletes államról” alkotott utópiáját vagy Nietzsche „emberebb emberről” („Übermensch”) megalkotott-megszenvedett álmait a fasizmus (Rosenbergnek köszönhető) igazolásává züllesztette le.

Nem kétlem, hogy Kerékyártó István „cinizmust elítélő” cikke a legjobb szándékból fakadt. Csak egyetérthetek vele, amikor ezt írja: „Sohasem igazolhatjuk a semmilyen értéket nem tisztelő, minden eszményt s bevett szokást keserű kiábrándultsággal kigúnyoló magatartást”, a „terméketlen tagadást”, az „érzelemellenességet”. Vagyis: csak egyetérthetek vele bizonyos általa észlelt és napjainkban társadalmi méreteken terjedő, ismét módiba jövő *jelenségek erkölcsi elítélésében*. Igaza van akkor is, amikor fölteszi (bár sajnálatosan, válaszl nélkül hagyja) a következő kérdést: „Miért van az, hogy az alkalmazkodó, mindig mindennel egyetértő embereknek soha semmi bajuk, holott magatartásuk a lehető legidegenebb egy humánus társadalom szellemétől, ugyanakkor a szókimondó, kezdeményező, kockázatos is vállaló embereket összeférhetetleneknek tartják, akikkel nem lehet együtt dolgozni, akiktől ajánlatos minél hamarabb megszabadulni?...” S akkor is igaza van, amikor (sajnos, megint csak a kérdés föltételéig jutva el), fölteszi: „Miért nem veszi föl a legtöbb ember a harcot a körülmények és viszonyok megváltoztatásáért, vagy miért nem adják vissza megbízatásukat, ha nem látnak reményt arra, hogy feladatukat jó lelkiismerettel elláthatják?” Csakhogy — ezt most már én kérdezem a szerzőtől — mindeközben miért nem olvasta el figyelmesebben (ha már megírta) cikkének utolsó bekezdését? Ott is azt a félmondatot, mely szerint „a kérdések pontos megfogalmazása... erkölcsi kötelességünk”. Ő ugyanis épp ennek a magaalított követelménynek, a „pontos megfogalmazásának” nem tesz eleget. Rendre „cinizmusról”, „megvető iróniáról” beszél az általa bírált s szerinte mindinkább terjedő társadalmi magatartásformákat jellemelve. Csakhogy a „közérthetőség” látszatát kelte oly magától értetődősséggel használja ab ovo minősítő kategóriákként ezeket a fogalmakat, hogy ezzel — még a „megvető irónia” relatív létjogosultságának következetesnek ugyan nem mondható, ám legalább toleráns deklarációja ellenére is — tökéletes fogalmi zűrzavart teremt. Okvetetlenkedő szórszálhasogatás volna részéről a fogalmi tisztaság vagy a fogalomhasználat tisztázásának számonkérése? Valóban magától értetődik, hogy mi a „cinizmus” és a „megvető irónia”, s magától értetődik, hogy ezek *ma, hic et nunc*, a mi viszonyaink között egyértelműen negatív mentalitások, magatartásmódok? „Miből születik újra a cinizmus? .. Azokból a hamis emberi viszonyokból, amelyekben a szavak és a tettek közötti feszültség és ellentmondás az értelmes emberi létforma kialakításának lehetőségét gátolja, s az üres szerepjátszás válik kizárólagossá.” (Kiemelés tőlem. — K. Cs.) A fenti kérdést és a rá adott feleletet nem én fogalmaztam meg, hanem Kerékyártó. Bár az én gyalog, konkrétan kifejezőmódot jobban kedvelő

elmémnek az ő válasza túl általános, feltételesem mégis elfogadom. Elfogadom azért, mert — a „hamis emberi viszonyokra” történő utalásával — ő maga teszi kérdéseim írásra egészének fogalomhasználátát, s ő maga bátorít föl arra, hogy igenis merjem „szórászhallogatni”, és merjem rajta számon kérni saját deklarált „erkölcsi köteleességet”, a „pontos megfogalmazás követelményét”.

Nem egy publicisztikai írás feladata, hogy a „cinizmus” és az „irónia” antikvitásig visszanyúló háromezer éves fogalomtörténetét összefoglalja és mondjuk az irónia szókratészi-kierkegaardi-romantikus-Thomas Mann-i, vagy a cinizmus Mandeville-i, szabatosan meghatározott fogalmát szembesítse ezek vulgáris, primitív köznyelvi használatával. Efféle igényt nem támasztanak Kerékgyártó cikkével szemben sem, amennyiben írásában nem változtatná lépten-nyomon e fogalmak teoretikus és köznyelvi használatát, ha nem tenné azt (megtévesztve a tájékoztatlanabb olvasót), hogy a kettő végül is ugyanaz. Mégis, maradván a publicisztikai keretek között, merőben utalás-szerűen engedtessek meg fölhívnom a figyelmet az alapfogalmak „pontos megfogalmazásának” fontosságára.

Mindenekelőtt: hozzászólásom címét, melyben *védelmembe* veszem a Kerékgyártó által elítélt jelenségeket (pontosabban: azok alább részletezendő pozitív tartalmait), nem a paradoxonok kedvelése, nem a polgárpukkasztás szándéka íratta le velem. Pusztán szerény „plagizátora” vagyok azoknak az „érzelemellenesnek”, „konfliktuskerülőnek”, „üres szerepjátszónak”, „semmilyen értéket nem tisztelőnek” nem nevezhető gondolkodóknak, akik — természetesen nem az emberi magatartás, az egyéni vagy közösségi életforma általánossá abszolútizált normatívjaként — „cinikus” nyíltsággal vallották és hirdették a cinizmus és az irónia történelmi-társadalmi létjogosultságát, sőt, erkölcsi-gondolati magasabbrendűségét a szemellenzős lelkesültséggel, a naív altruizmussal stb. szemben. Soruk a „minden bevett szokást... kigúnyoló” Szókratészsal kezdhető, s hosszan folytatható az ókori görög „cinikus” filozófusoktól „a rossz világtörténelmileg pozitív szerepéről” elmélkedő Hegelen, a „közjót” az egyéni bűnök révén megteremthetőnek és megteremtendőnek tartó cinikus Mandeville-en, a politika és az erkölcs törvényeit elméleti tudatossággal elsűl szétválasztó Machiavellin, az erényekben csupán álcázott bűnököt, a képmutatásban pedig a bűn erény előtti hódolatát látó La Rochefoucaulton, a Mandeville „cinizmusáért” rajongó (cinikus?) Marxon, vagy — közelebbi példák — a szintén Mandeville cinizmusát igenlő magyar Agnesen (ld. *Portrévázlatok az etika történetéből*, Bp. 1976.) át, egészen az ismert magyar marxista filozófusig, Almási Miklósig, aki egyik szép esszéjének nem átalotta ezt a „polgárhökörítő” címet adni: *A cinizmus dicsérete* (ld. *Ellipszis*, Bp. 1967.). Jézusnak, gondolom és remélem, ennyi is elég ahhoz, hogy illusztráljam, mekkora félreértések lehetőségét rejti magában, ha valaki nem „pontosan fogalmaz”. Hanem úgy, mint Kerékgyártó István, aki — cikkéből kitetszőleg — a „pontos fogalmazás követelményét” csak másokra terjeszti ki.

Egyetlen mentalitás és életforma, így a cinikus és az ironikus sem létezik általában. Reakciók — szellemi-ideológiai és életgyakorlati reakciók — bizonyos adott, konkrét történelmi-társadalmi körülményekre. A szentimentális-moralizáló kritika (amiről Marx egész életében csak a legkiméletlenebb gúnnyal és megvetéssel beszélt), a bár jószándékú, de gyermekdeden naiv altruizmus, a szenvedő ember-társainkkal szembeni játékonkodásra buzdító fölhívások, vagy — frissebb példákkal élve — a 60-as—70-es évek fejkön virágkoszorúval közlekedő s ismeretlen embertársaitak is csókkal köszöntő (szeld!) hippieji, a „ne háborúzz, inkább szeretkezz” jelszava stb. stb. rokonzenvet érdemelnek ugyan (többet, mint amennyit nálunk akár hivatalosan, akár a közvéleményvtől kaptak és kapnak), azonban a történelmi tapasztalatok szerint ettől még soha nem váltak valamelyest is hatékony ellenszereivé azoknak „a hamis emberi viszonyoknak, amelyekben a szavak és a tettek közötti feszültség és el- lentmondás az értelmes emberi létforma kialakításának lehetőségét gátolja...” A legjobb esetben is csak egyéni életformát, egyéni lehetőséget, egyéni megoldást biztosítanak; lehetővé teszik — egyéni életprogramként — a bátor, sokszor heroikus *kivonulást* abból a társadalmi környezetből, amelyet *egyénileg* (erkölcsi és egyéb okokból) elviselni nem tudnak és akarnak, amelynek „cinizmusát”, „nihilizmusát”, „elidegenültségét” undorral eltasztják, megváltoztathatóságában azonban nem hisznek. Ők soha nem cinikusak! Ők soha nem ironikusak! Ők hisznek benne, hogy teremthetők ember és ember között ki-nem-üresedett, formalitásoktól mentes, tartalmas emberi kapcsolatok, ők a kivonulás gesztusával teszik le a voksukat valamilyen másfajta életmodell lehetősége mellett, ahol a nevezetes kanti maxima értelmében ember az embernek csak célja lehet, eszköze nem, ahol lehetségesek olyan interszubjektív viszonyok, melyek közepelte az egyik ember a másik számára nem csupán arra való, hogy az „használja, elhasználja, ki-használja és fölhasználja”. S a másik oldal? A ki nem vonulóké? Azoké, akik élni akarnak a viszonyaik biztosította keretek között? A kik boldogulni akarnak, s ennek érdekében nap mint nap gondosan föl kell mérniük, mit kell tenniük boldogulásuk érdekében? Képzelnék magunkat a helyzetükbe — a *helyzetünkbe*. (Nem nagy kunaszt, ki-vált az utóbbi.) Nap mint nap látják-látjuk, hogy a Kerékgyártó által számon kért „helyállás” nem kifizetődő, hogy „a szókimondó, kezdeményező, kockázatot is vállaló embereket összeférhetetlennek tartják, akikkel nem lehet együtt dolgozni, akikről ajánlatos minél előbb megszabadulni”, hogy az ún. „nehéz emberek” eltökélt konoksága és bizonyított igazságukhoz való, meg-nem-alkuvó ragaszkodása valóban „naiv lelkek szorgalmi feladata”-ként könyveltetik el, hogy a

„megszállottak” sokszor vagy a kórházak idegosztályaira kerülnek, vagy — egyénileg még a jobbik eset — föladják és igyekeznek „beilleszkedni”, visszaállni a náluk tehetéstelenebbek sorába, alkalmazást — mert ez sem ritka — többszörös áron kamatoztatják tudásukat ott, ahol fűtyülnek a „szolgálati útra”, ha az értelem azt diktálja. Boldogulni akarnak, boldogulni, vagyis nemcsak megélni, szeretnék a bennük rejlő többlet el- és fölismerését. S mit tapasztalnak? „Az alkalmazkodó, mindig mindennel egyetértő embereknek soha semmi bajuk” — írja Kerékgyártó. „Holott magatartásuk a lehető legidegenebb egy humánus társadalom szellemétől” — folytatja. Formállogikailag ebből efféle következtetések lehetségesek: a.) az általuk képviselt magatartás idegen egy humánus társadalom szellemétől; b.) a viszonyok, amelyek között ezt a magatartást képviselik, nem humánusak; c.) a társadalom *szelleme* humánus, „evilági helytartói” — márpedig nekik a mindennapi életgyakorlat során csak velük van dolguk — nem azok; d.) a társadalom szelleme humánus, „földi helytartói” magánszemélyként szintén humánusak, azonban a kétfajta „humánusságot” egymástól elválasztó „közlekedési rendszer” (magyarán: a közöttük levő *intézményrendszer*) el van dugulva, rosszul működik. S most folytassuk tovább a gondolatmenetet. Aki az előbbi négy, formállogikailag lehetséges következtetésig eljutott, annak az elsőt nyilván eleve el kell vetnie: elvégre ő épp azért képviseli a „helyálló” magatartást, mert ezt tartja adekvátnak egy „humánus társadalom szellemével”; elvetheti a második logikai lehetőséget is, mert a magatartást, amit képvisel, azzal a szent meggyőződéssel képviseli, hogy humánus viszonyok között él, s ezek éppen ezt igénylik és várják el tőle; a harmadik lehetőség fölött már eltöprengt: a társadalom „humánus szelleme” nevében szembe-szálljon-e annak illetéktelen „evilági helytartóival”, és az utóbbiak szembeszegülésével mit sem törődve, „nehéz emberként” verekedjen-küzdjön-hadakozzék, elmenvén egészen az Atyáuristenig, érvényt szerzendő a maga igazának (tehát ne a cinikus utat válassza), vagy törődjék bele, hogy ama „szellem” *amott* van, hozzá túl messze és magasan. „helytartói” meg itt, közvetlenül fölötte, és természetes élet- és boldogulási igénye érdekében *cinikus* vagy *ironikus* tudattal igyekeznek berendezkedni az „ez van” világában. Marad a negyedik lehetőség. A két „humánusság” közötti torlasz meg- és belátása, s a gyakorlatban a furfangosnál furfangosabb kísérletek arra, hogy a „földi helytartók” humánusságot fölhasználva, sógorsági-komasági-haveri alapon, fehérasztal melletti bruderkezés közben, kisebb-nagyobb mérvű „bevonások” („társaszerző” stb.) csáberegével, csúszó-pénzkezeléssel és egyéb „illegitim” eszközökkel próbálja megélni azokat a részeket, melyeket az intézményrendszer-torlasz emelőinek trehány-sága esetleg szabadon hagyott. *Cinikus? Ironikus?* A lényeg szempontjából közömbös kérdés, egyéni alkatának, humorérzékének, alap-kedélyének a kérdése. Mert a lényeg egy: akár ez, akár az, nem elítélhető. Különösen erkölcsileg nem: sosem a tükör hibája, ha a belép-pillantó vasorrú bábára nem a szépséges tündérrálynő tekint vissza. „Miért van az”, hogy ez van? — teszi föl — cinikusan? óvatosan? ironikusan? — nyitva hagyva a kérdést Kerékgyártó István. Hadd válaszoljak én rá — nem cinikusan, nem óvatosan, nem ironikusan: mert nap mint nap kerülünk olyan választási helyzetek, döntéskényszerek közé, ahol — hacsak nem akarjuk beérni a „ius murandival”, a saját levükben fővők és visszafojtott indulataiktól füstölgők helyzetével — vagy *cinikusan*, vagy *ironikusan* kell megialnunk a kitűzött céljaink eléréséhez szükséges lépéseket. Másikülönben marad a szenvedélyes-patetikus (tehát se nem cinikus, se nem ironikus) asztalfölborítás semmi jóval nem kecsegtető gesztusa.

Kerékgyártó István szerintem megengedhetetlen általánosítással írt a „cinizmusról” és az „iróniáról”. Cinizmus ugyanis többféle van. A filozófiatörténetben közismert, mekkora a különbség Franklin Benjamin önéletrajzában — az „anyag haszon” és az „erkölcsi jó” apologetikus azonosításának — „naiv” cinizmus és pl. Mandeville tisztánlátó cinizmusa között, amely — nem én, hanem Marx írta: „éppen makulátlan becsületesességéből fakadt”. A fogalmi differenciálás kötelező kellene legyen napjainkban is — még egy publicisztika keretei között is. A merő ostobaságból, szellemi-erkölcsi-lelki kiégettségből fakadó, öncélúan-destruktív cinizmust magam is vizsgolygató mentalitásnak és életformának tartom, bár — közbevetőleg — ritkának is és tisztá formában, az elmekörtani eseteket leszámítva, megvalósíthatatlannak is. Igenlem ezzel szemben azt a „konstruktív” törekvő, progresszív, naivitástól mentes cinizmust, iróniát, amely nagyon is konkrét *értékek* és tartalmas egyéni és társadalmi *célok* nevében és érdekében száll szembe „gúnnyal, cinikus hangvétellel a közhiedelem által fenntartott, elmúlt értékekkel” (*Esztétikai kislexikon*, Bp. 1973.) S igenlem azt a cinizmus vagy irónia formáját öltött, erőtartalelő beállítottságot, amely ezekbe a formákba rejtőzködvé kíván kitérni a csak energiaherdálásra alkalmas mellébeszélések, az inflálódott pátoszú nagy szavak minden cinizmusnál és iróniánál visszataszítóbb latinái elől.

Úgy vélem, ellentétben Kerékgyártó Istvánnal, létezik értelmes és konstruktív cinizmus is. És úgy vélem, szintén ellentétben Kerékgyártó Istvánnal, hogy olyan korban élünk, amikor — sajnos — a mindenre rákérdező Szókratész okvetetlenkedő iróniája, a minden erény mögött álcázott bűnt szimatoló La Rochefoucault keserű erkölcsi cinizmusa, a politika és az erkölcs összeegyeztetelenségét föl- ismerő Machiavelli cinizmusa, a közjót a magánbűnök szülötéként jellemző Mandeville tisztánlátó — noha kegyetlen — cinizmusa ma is lehet aktuális szellemi és gyakorlati életforma.

Könczöl Csaba

CVF. 1980

